

**MAGYARORSZÁG KÜLKERESKEDELMÉNEK
1988–1998 KÖZÖTTI ALAKULÁSA ÉS AZ
EU-CSATLAKOZÁS VÁRHATÓ HATÁSAI**

HAMAR JUDIT

Magyar Tudományos Akadémia
Közgazdaságtudományi Kutatóközpont

Budapest
2000. január

KTK/IE Műhelytanulmányok 2000/1.

Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Kutatóközpont

Műhelytanulmányaink célja a kutatási eredmények gyors közlése és vitára bocsátása. A sorozatban megjelent tanulmányok további publikációk anyagául szolgálhatnak.

Magyarország külkereskedelmének 1988–1998 közötti alakulása és az EU-csatlakozás várható hatásai

Szerző: HAMAR Judit Ph.D., a KOPINT-DATORG Rt tudományos főmunkatársa. Cím: 1081 Csokonai u. 3. Telefon: 303-9576 Fax: 303-9588 E-mail: hamar@kopdat.hu

Kulcsszavak kereskedelempolitika, külkereskedelem, külföldi működő-tőke, EU-csatlakozás

Kiadja az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont; Budapest, 2000

A megjelenéshez pénzügyi segítséget nyújtott a Magyar Közgazdasági Alapítvány

HAMAR JUDIT

**MAGYARORSZÁG KÜLKERESKEDELMÉNEK 1988–1998
KÖZÖTTI ALAKULÁSA ÉS AZ EU-CSATLAKOZÁS
VÁRHATÓ HATÁSAI**

Összefoglaló

A tanulmány¹ a magyar gazdaságban és külkereskedelemben az elmúlt évtizedben bekövetkezett változások, a mára elért szint és négy – az Európai Unióhoz korábban csatlakozott – ország: Görögország, Spanyolország, Portugália és Írország tapasztalatai alapján azt vizsgálja, hogy az európai integrációban való részvételünk várhatóan milyen hatással lesz a magyar külkereskedelemre, annak dinamikájára, áruösszetételére és piaci eloszlására. A korábban csatlakozott országok és Magyarország várható csatlakozásának következményei között természetesen nem feltételezhető közvetlen analógia. Az említett “periféria” országok (eredményei és nehézségei, az “előnyök és hátrányok”) tapasztalatai, valamint a magyar gazdaság jellemzői (nyitottsága, szerkezete, a külkereskedelem főbb jellemzői, valamint az ország eddigi tökevonzó képessége) alapján mégis megalapozottabban következtethetünk a teljes jogú tagság elnyerésétől Magyarországon várható hatásokra. A korábban csatlakozott országok tapasztalatai fontos tanulságokkal szolgálhatnak a magyar gazdaságpolitika számára a várható pozitív, és az elkerülendő negatív hatásokat, az alkalmazkodás várható költségeit, a lehetséges és a célszerű gazdaságpolitikai lépéseket illetően is.

A jelen tanulmányban bemutatjuk, hogy a magyar gazdaság mára sok szempontból utolérte, a gazdaság nyitottságát, az integrálódás fokát, a strukturális átrendeződés gyorsaságát és mélységét, a külföldi működtetőke szerepét tekintve pedig meghaladta a korábban csatlakozott dél-európai gazdaságokra csatlakozásuk idején jellemző mutatókat. Ennek alapján állítható, hogy Magyarország uniós csatlakozásától várható hatások a dél-európai országokétól mindenképpen eltérő nagyságrendűek – a várható előnyök és az alkalmazkodás költségei is nagy valószínűséggel kisebbek – lesznek, döntően az elmúlt egy évtizedben végbement változások következtében.

---

¹ A tanulmány a Gazdasági Minisztérium Gazdaságfejlesztési Célleitől irányzatának keretében kapott támogatás segítségével 1998-ban és 1999-ben folytatott kutatás része. Az ország tanulmányokat lásd: Somogyi [1998], Hamar [1998], Nagy [1999a], [1999b], [1999c], [1999d].

JUDIT HAMAR

**HUNGARIAN FOREIGN TRADE BETWEEN 1988-1998
AND PROSPECTS AFTER THE EU-ACCESSION**

Abstract

The study² focuses on the question what kind of effects the coming accession of Hungary to the European Union will produce on foreign trade, its dynamics, and its market and product structure. The analyses are based on the recent – ten-year – structural changes in the Hungarian economy and foreign trade, the actual level Hungary has reached by now, and on the experiences gained by analysing four ‘periphery’ countries, such as Greece, Spain, Portugal and Ireland. Direct links – obviously – cannot be drawn between the results of the EU-accession in the case of Hungary and those of the earlier joining countries. However, the experiences (‘the gain’ and ‘losses’) of the countries mentioned above might contribute to the policymakers to avoid negative side effects, to foster the positive ones, and to calculate the ‘costs’ of adjustment. The actual features of the Hungarian economy (the level of openness and integration, the economic and foreign trade structure, and the foreign direct investment attractiveness) show that Hungary has already reached higher level in certain aspects than the periphery countries at the time of their accession. The research results of our comparative analyses let us conclude, that the expected gains and losses of the Hungarian EU-accession (as well as the ‘costs of adjustment’) will certainly be smaller, than in the countries in question, due to the past ten year changes in Hungary.

---

² *The study was prepared with the financial aid of the Ministry of Economics. Concerning the results of each country study see: Somogyi [1998], Hamar [1998], Nagy [1999a], [1999b], [1999c], [1999d]*

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	5
GAZDASÁGPOLITIKAI VÁLTOZÁSOK	8
Az importliberalizálás ütemezése	10
Kereskedelempolitika, vámok, vámszínvonal	11
Érzékeny termékek, kvóták, engedélykötelezettség	14
A KMT-beáramlás liberalizálása	19
TÉNYLEGES HATÁSOK	21
Gazdaságfejlődés és egyensúly	24
A gazdaság nyitottsága: exportorientáció és az import behatolás mértéke	27
Az áru- és szolgáltatásforgalom eltérő trendje	31
Szerkezeti változások: GDP-termelés	34
A külföldi tőke szerepe a magyar gazdaságban	36
A KÜLKERESKEDELEM SZERKEZETI VÁLTOZÁSAI	39
Piacszerkezet	43
Termékszerkezet (SITC)	48
MI VÁRHATÓ?	
A CSATLAKOZÁS HATÁSA A KÜLKERESKEDELEMRE	58
A gazdaság nyitottsága: Export-orientáció, import-behatolás	61
Szerkezeti változások	63
Várható előnyök és az alkalmazkodás költségei	66
IRODALOMJEGYZÉK:	71

BEVEZETÉS

Az OTKA (T 025688), a Gazdasági Minisztérium és az OKTK (A.1597/I) keretében 1998-ban és 1999-ben kapott támogatás segítségével annak vizsgálatára vállalkoztunk, hogy négy ország: Görögország, Spanyolország, Portugália és Írország tapasztalatai alapján az Európai Unióhoz való csatlakozásnak középtávon milyen várható hatása lesz külkereskedelmük piaci- és áruszerkezetére és dinamikájára. Sikerült alaposan megvizsgálni és a mi szempontunkból elemezni az említett országok csatlakozási folyamatát és hatását a külkereskedelmükre. Bár figyelmünket részletesebben a külkereskedelmi folyamatokra irányítottuk, vizsgálataink igen sok hasznosítható tanulsággal szolgáltak a csatlakozási tárgyalásokon való részvételre, az ott felmerülő problémák kezelésére, a tárgyaló küldöttség felkészítésére és a csatlakozást követő reformok bevezetésének és várható hatásának felmérésére vonatkozóan. Vizsgálatainkban kiemelkedő szerephez jutott a külföldi működőtőke beáramlás és a külkereskedelmi kapcsolatok összefüggéseinek, valamint az állami szabályozóeszközök hatásának elemzése. Minderről hat tanulmányban adtunk számot, melyek végén igyekeztünk tömören összefoglalni azokat a főbb tanulságokat és következtetéseket, melyeket vizsgálatunkból Magyarországgal együtt, az EU-hoz ezután csatlakozni kívánó országok számára le lehet vonni.³

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy az európai integrációban való részvételünk várhatóan milyen hatással lesz a magyar külkereskedelemre, annak dinamikájára, áruösszetételére és piaci eloszlására. Magyarország eddigi társadalmi és gazdasági fejlődésének sajátosságai természetesen olyanok, hogy nem lehet közvetlen analógiát feltételezni sem a dél-európai országok, sem Írország csatlakozásának lefolyásával, illetve következmé-

---

³ Lásd: *Hamar* [1998], *Nagy* [1999a], [1999b], [1999c], [1999d], *Somogyi* [1998].

nyeivel. Írország 1973-ban, Görögország 1981-ben, Spanyolország és Portugália 1986-ban lett teljes jogú tagja az Európai Közösségnek. Azóta az Unión belül és a világgazdaság egészében is megváltozott körülmények, és a közeljövőben várható további jelentős – ma még nem teljesen kirajzolódott – átalakulás az EU-ban, valamint a magyarországi adottságok miatt sem következtethetünk közvetlenül Magyarország teljes körű tagságának elnyerésekor várható hatásokra.

A korábban csatlakozott országok tapasztalatai fontos tanulságokkal szolgálhatnak a magyar gazdaságpolitika számára a várható pozitív, és az elkerülendő negatív hatásokat, az alkalmazkodás várható költségeit, a lehetséges és a célszerű gazdaságpolitikai lépéseket illetően. Kutatásunk során elvégzett elemzéseink *számos hasonlóságot* tártak fel az említett országok között *a gazdasági nyitás, az integrálódás kereskedelem-gerjesztő és terelő, valamint a külföldi működőtőke beáramlás struktúra-alakító, hatékonyságot, verseny- és exportképességet javító, növekedést generáló hatásaira vonatkozóan, és az ezek következtében végbement gazdasági fejlődés jellemzőiben*. Az ország tanulmányok egyúttal arra is rávilágítottak, hogy még az azonos időben, közel azonos körülmények között csatlakozott országok esetében is az integrálódás időben és eredményeit illetően is sok szempontból eltérő gazdaságfejlődést eredményezett. *Az egyes országokban alkalmazott gazdaságpolitikák, és a mikro szféra alkalmazkodó-képességének függvényében az alkalmazkodás eltérő nagyságrendű feladatok megoldását kívánta, és annak eredményei (és költségei) is országonként sokban különböztek*.

Magyarország csatlakozásának várható hatásainak (eredményeinek és problémáinak) megítéléséhez különösen tanulságos Spanyolország példája. A dél-európai országok közül *az Európai Közösséghez való csatlakozás idején a spanyol gazdaság volt a legfelkészültebb, politikai feszültségektől legkevésbé terhelt, ami az integrációra való felkészülést hosszú távon fenntartott, tudatosan segítő gazdaságpolitikának és széleskörű politikai*

támogatottságnak volt köszönhető. Ennek ellenére, az integrálódás „állandó sokkhatással” ért fel, és a jelentős sikerek ellenére ma sem zárult le, jóllehet az alkalmazkodási kihívások nem egyszerre, hanem fokozatosan, több lépcsőben érték a spanyol gazdaságot. (A belépést követően egy sor területen hét, illetve tíz éves átmeneti idő enyhítette az alkalmazkodás „költségeit”, az 1985-ben megindult pénzügyi és tőkepiaci integráció teljes körű megvalósítását is csak 1993-ra, illetve 1998-ra kellett teljesíteni.)

Magyarország uniós csatlakozásától várható hatások ugyanakkor a dél-európai országokétól mindenképpen eltérő nagyságrendűek – a várható előnyök és az alkalmazkodás költségei is nagy valószínűséggel kisebbek – lesznek, döntően az elmúlt egy évtizedben végbement változások következtében. A magyar gazdaság mára sok szempontból utolérte, a gazdaság nyitottságát, az integrálódás fokát, a strukturális átrendeződés gyorsaságát és mélységét, a külföldi működőtőke szerepét tekintve pedig meghaladta a korábban csatlakozott dél-európai gazdaságokra csatlakozásuk idején jellemző mutatókat. (Sőt, néhány kérdéskörben, például Spanyolország elmúlt évekbeli eredményeit is figyelembe véve, a mára elért szintet is.)

Ezért, a dél európai országok mellett Írország – mint a Közösség legszegényebb országából mára az egyik leglátványosabban fejlődő „periféria” ország – integrációs tapasztalatai kiemelten fontos tanulsággal szolgálhatnak Magyarországnak számára.⁴ A vizsgált országok közül ugyanis az Európai Közösséghez legkorábban (1973-ban) csatlakozott ország gazdasági sikereinek jórészt a kilencvenes években érte el, sok tekintetben a magyarországihoz hasonló tényezők – elsősorban a nagy ütemben beáramlott külföldi működőtőke – hatására.

---

⁴ Lásd: Hamar [1994] és Nagy [1999d].

A következőkben tehát a magyar gazdaságban és külkereskedelemben az elmúlt évtizedben bekövetkezett változásokat, a mára elért szintet mutatjuk be. A korábban csatlakozott dél-európai, „periféria” országok (eredményei és nehézségei, az „előnyök és hátrányok”) tapasztalatai, valamint a magyar gazdaság jellemzői (nyitottsága, szerkezete, a külkereskedelem főbb jellemzői, valamint az ország eddigi tőkevonzó képessége) alapján következtetünk a teljes jogú tagság elnyerésétől Magyarországon várható hatásokra.

GAZDASÁGPOLITIKAI VÁLTOZÁSOK

Mára széles körben elfogadottá vált, közismert tétel, hogy *a magyar gazdaságban az elmúlt tíz évben végment nagyszabású átalakulás alapfeltétele a gazdasági nyitás volt. Az eddig elért sikereket a gyors és békés⁵ politikai átmenet, a rendszerváltás kezdetén meghozott legfontosabb törvények, és legfőképpen – bár ez még korántsem egységesen elfogadott nézet – az 1995-ben a külső egyensúly helyreállítását célzó gazdaság stabilizációs intézkedések segítették.*

Az ország eladósodottságának – valamint az adóság-elengedés „árának” – ismeretében, a rendszerváltás idején a világpiaci áramlatokba való bekapcsolódás, a gazdaság-átalakítás és modernizáció reálisan nem volt elképzelhető *a kereskedelmi (import) és a külföldi működőtőke-áramlások (KMT) liberalizálása nélkül.* A politikai változások lehetővé, a gazdasági szükségszerűség pedig elkerülhetetlenné tették az ehhez szükséges törvények gyors meghozatalát. Ez a folyamat a térségben először, már 1988–1989-ben elkezdődött. Az „elsőként érkező” előnye

---

⁵ Még akkor is, ha a sokszor az elemi kulturáltságot is nélkülöző éles parlamenti viták, sajtó- és rágalomhadjárat, vagy a gyakori robbantások, stb. alapján nem is mindig tűnik békésnek.

nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a KMT vonzását illetően a térség „éllovasa” lettünk.

A nyitás szükségességét hangsúlyozó nézetek már a nyolcvanas évek közepén⁶ egyre inkább teret nyertek, és a hatalmukat megtartani igyekvő politikusok is egyre inkább hajlottak az importverseny („fékezett”, „fokozatos” és „kontrolált”) „beengedésére”, a konkrét megvalósítás módozataiban azonban igen komoly viták előzték meg az import liberalizálását (1989–1992).⁷ A KMT beáramlás liberalizálása pedig azon kevés témakörök egyike, amellyel kapcsolatban a rendszerváltás kezdetén meglehetősen egységes álláspont alakult ki még az egyébként sokféle ellentmondást, sőt ellenszenvet sem nélkülöző pártok, szakemberek között. A privatizáció, a gazdasági nyitás, a világpiaci integráció és az ehhez szükséges modernizáció további külső eladósodás nélkül nem volt elképzelhető a külföldiek közvetlen befektetése nélkül.

A gazdaság liberalizálása, mind a korábbi magyarországi nyitási kísérletekhez, mind a szándékolthoz, de a kutatásunk során elemzett országokhoz viszonyítva is, rendkívül gyorsan ment végbe, és a gazdaságnak igen széles körét készítette drasztikus változtatásokra.⁸ A külföldi működőtőke (továbbiakban KMT-) beáramlást pedig gyakran Magyarország „siker-sztorija”-ként emlegetik.

A kereskedelmi áramlások három év alatti fokozatos, és a külföldi működőtőke beáramlás csaknem azonnali liberalizálása hatására megindult gyökeres gazdasági átalakulás sikerét mára a nyitás gazdaságpolitikájának gyakorlatilag töretlen fennmaradása biztosította. Ez annak ellenére állítható, hogy időközben a különféle lobbyk nyomására, és az egyensúlyi problémák kiéleződésekor ténylegesen

---

⁶ Lásd: Nagy [1986], Lányi–Szabó [1993], Nagy [1995].

⁷ Lásd: Oblath [1999].

⁸ Lásd: Oblath [1991], Köves–Mahrer [1991], Nagy [1995], Hamar, [1993] [1997].

bevezetett intézkedések (például a gazdaságstabilizáció idején az importpótlék) hatására *a liberalizáció fokában időszakosan történt visszalépés. Az importvédelem mára becsülhető szintje alapján azonban a teljes jogú tagság elnyerése egy újabb – bár az évtized eleinél szerényebb mértékű – liberalizálási periódust indukál, és elsősorban az EU országokkal kereskedő és még inkább a hazai piacon tevékenykedő cégek, mezőgazdasági vállalkozók számára jelent majd kihívást.*

Emlékeztetőül:

Az importliberalizálás ütemezése

- Az 1989-ben megindult importliberalizálás az első évben a termelési eszközök (döntően gépipari cikkek) engedélykötelezettségét szüntette meg. (Korabeli számítások szerint ez a konvertibilis import mintegy 30%-át kitevő gépipari jellegű termékek több mint 80%-át ölelte fel.)⁹ A második csoportot a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek közül az itthon nem termelt, illetve hiánycikknek számító cikkek jelentették. (Ez a rendelkezés az előző évi agrárimport közel felét érintette.)
- 1990-ben a kohászati termékek 1988-as importjának mintegy 60%-a került a liberalizált termékek körébe. A termeléshez szükséges vegyszerek, segédanyagok, vegyipari termékek liberalizálása a konvertibilis import közel 2/3-ára terjedt ki. A könnyűiparban is elsősorban a termelési alapanyagok (fa, bőr, papír, gyapjú- és pamutfonalak, nyerstermékek), valamint néhány vegyes bányászati és építőanyag ipari termék került fel a meghirdetett importliberalizálási listára.
- 1991-ben a fogyasztási cikkek mintegy 60%-a került ki az engedélykötelezettség alól. Ekkor vezették be az ún. globálkvóta rendszert, és ettől kezdve már nem a liberalizált, hanem az engedélyköteles termékeket sorolják fel a KEM rendeletek (a 1991-ben megkötött Társulási Megállapodással összhangban).
- 1992-re már az 1988-as konvertibilis import mintegy 90%-a tartozott a liberalizált körbe.

---

⁹ *Tejnóra–Süveges*, idézi *Oblath* [1999].

Kereskedelempolitika, vámok, vámszínvonal

Magyarország a különféle nemzetközi szervezetek tagjaként rendre deklarálta, hogy külkereskedelmét alapvetően a nemzetközi egyezményeknek megfelelő kereskedelem- és vámpolitika, illetve vámpolitikai eszközök jellemzik.¹⁰ A fejlődő országok viszonylatában is már 1972-től az ún. preferenciális vámelbánás (GSP) van érvényben. *A rendszerváltozást követő legfőbb változást a vámok tényleges hatásának előtérbe kerülése jelentette* a korábbi időszak kézi vezérlése, állami kontrolja helyett. A rendszerváltás után valamennyi fejlett országgal a legnagyobb kedvezményes elbánás (MFN) elve alapján kereskedett az ország. Az OECD országok többsége a magyar árukra is kiterjesztette a GSP kedvezményeket. A KGST országokkal folytatott bilaterális állami kereskedelmet pedig 1991-től a dollár alapú, világpiaci áron történő elszámolás váltotta fel. Ezek a hatások nem igazán mérhetőek.¹¹ *A nyitás azonnali hatását azonban minden bizonnyal mérsékelte, hogy a korábban a volt KGST országokból vámentesen, a konvertibilis importárokhoz viszonyítva jóval olcsóbban beszerezett termékeket ettől kezdve világpiaci áron (és hivatalos dollár-árfolyamon), vámokkal és illetékekkel terheltén lehetett csak importálni.*¹²

---

¹⁰ Magyarország 1973-ban vám-alapon csatlakozott az Általános Kereskedelmi és Vámtarifá Egyezményhez, (GATT), 1982-ben az a Nemzetközi Valuta Alap (IMF) és a Világbank (IBRD) tagja lett, 1995-től alapító tagja a GATT utódszervezetének, a Kereskedelmi Világszervezetnek (WTO), és 1996-ban az OECD is felvette tagállamai közé.

¹¹ Bár *Gács* kísérletet tesz erre. Számításai szerint a liberalizációs index Magyarországon 1991-re az 1988. évi 3-ról 17-re nőtt. (A teljes zártság 0 és a teljes liberalizáltság indexe 20.) Megjegyzendő, hogy adatok hiányában ez a számítás a szokásos összetevőknek csak egy töredékét tudta figyelembe venni. A világbank szakértői szerint a volt szocialista országok esetében ez a számítási metódus nem is alkalmazható (*Gács*, 1994).

¹² Ennek a változásnak a nagyságrendjét jelzi, hogy a rubel forgalom az összes importnak 1988-ban még 43 %-át, 1990-ben is 29 %-át tette ki, és csak 1991-ben csökkent 2,6 %-ra. A dollár forgalomnak egy része is a volt szocialista országokkal bonyolított speciális konstrukciókat jelentette.

A magyar vámszint lebontására vállalt kötelezettségek teljesítésének „gyorsaságát” jelzi, hogy az EU-ban a GATT tárgyalások eredményeként végrehajtott általános vámmérséklések hatására a legnagyobb kedvezményes vámtarifák átlagos szintje húsz év alatt mérséklődött az Uruguay-i fordulót megelőzően az 1968. évi 12,8 %-ról 7,3 %-ra. (A súlyozott átlag 1991-ben 5,1 % volt, és ezen belül az iparcikkek átlagos vámszintje 6,4% volt). Jellemző, hogy a portugál és spanyol átlagos vámszint már 1986-ban, az EK-hoz való csatlakozáskor e körül a szint körül mozgott (*Hamar, [1993]*).

Magyarországon ezzel szemben az uruguayi forduló előtt a magyar vámtarifák (súlyozatlan) átlaga az iparcikkek főbb csoportjaira az EU-ban érvényes tarifák két-háromszorososa volt. 1991-ben a nem elektromos gépek átlagában 4,5-szeres, az elektromos gépek 26 %-os átlagos vámszínvonala is több mint ötszörös védelmet jelentett, jelentős termékenkénti szóródás mellett, hasonlóan a professzionális és tudományos berendezések 27 %-os vámszínvonalához. Ez utóbbi kategórián belül a mérőműszerek átlagos vámtarifái hatszor nagyobbak voltak, mint az EU átlagában. (Kivételt a cellulóz és papír, az ásványi termékek, ércek, fémek jelentették, és a vegyipari cikkekre érvényes vámtételek is kevésbé (2,6 %-kal) tértek el az EU átlagtól.) (*Hamar, [1997a]*)

A legnagyobb kedvezményes elbánás által biztosított kereteket 1992-től a sorra megkötött szabadkereskedelmi megállapodások váltották fel. (Erre az Európai Unióval 1992-től, az EFTA¹³ és a CEFTA országokkal¹⁴ 1993-tól, Izraellel és Törökországgal 1998-tól került sor.)

Az egyedi vámkedvezmények (vámmentességek), illetékek, a 1992-től ismét gyakoribbá váló egyéb támogatási formák, a különféle lobbyk nyomására egyes termékekre bevezetett korlátozások (pl. az autóimportra, majd az élelmiszerek behozatali vámjainak emelése, a kötelező minőségellenőrzés elrendelése 1993-ban valamennyi importált termékre, a jövedéki termékek körének bővítése stb.) következtében a liberalizációs szint 1991-től biztosan és jelentősen csökkent. A vámlébonat azonban, ha vállalnál lassabban is, de tovább folytatódott.

¹³ Izland, Norvégia, Svájc és Lichtenstein.

¹⁴ Csehország, Lengyelország, Románia (1997-től), Szlovákia, Szlovénia (bár csak 1996-tól tag, de Magyarországon már 1994-től kedvezményes elbánásra jogosult), Bulgária (1999-től).

A GATT/WTO tárgyalásokon és a Társulási Szerződésben az ezredfordulóra vállalt kötelezettségek szerint az ipari termékek átlagára a legnagyobb kedvezményes vámtételeket magyar részről 8–8,5 %-ra kell csökkenteni¹⁵, és az Európai Unióval bonyolított iparcikk kereskedelemben még érvényben levő vám- és mennyiségi korlátokat is meg kell szüntetni. További kötelezettségek a vámok átlagos szintjének 9,6 %-ról 6,9 %-ra való csökkentése, a vámentes import 19%-ról 21%-ra és a lekötött vámok 89%-ról 93%-ra való növelése (*OECD*, 1995).

1995 januárjában az Európai Unióval kötött társulási megállapodásból adódó kötelezettségek értelmében az ipari vámtarifa-csökkentés az Unióból származó import 75%-át érintette.

Az egyensúlyi problémák kiéleződése miatt 1995 márciusában bevezetett stabilizációs intézkedések között – a forint egyszeri jelentős leértékelése és a csúszó árfolyam-rendszerre való átállás mellett –, a (8%-os) vámpótlék, a különféle illetékekkel együtt még 1996-ban is (amikor pedig a Társulási Szerződés értelmében tovább mérséklődött a nominális vámszínvonal és az illetékek mértéke is) vállalati számítások szerint közel 12–13%-kal drágította meg az importot. A vámpótlék a behozatal visszafogásán kívül az importhelyettesítést elősegítő és a kivitelt mérséklő hatású, mivel az exportőrök számára kedvezőtlenebb a devizaátváltás. Az export-vámvisszatérítés lehetősége, valamint az energiahordozók és egyes beruházási javak vámpótlék alóli mentesítése az export- és a beruházások ösztönzését célozta. A finanszírozás többletköltsége (az importtól az export realizálásáig) azonban az export-vámvisszatérítés alkalmazása esetén is jelentős volt.¹⁶ Ez a rendszer 1997-ben (a vámpótlékkal együtt) megszűnt.

---

¹⁵ 1991-ben, az Uruguayi Fordulón, a magyar kormány 5–8 éven belülre vállalta az átlagos vámszint 8%-ra való csökkentését és a nem vámjellegű korlátok eltörlését.

¹⁶ A stabilizációs program importot drágító intézkedéseinek, és jelentős forgóeszköz lekötéssel járó exportvám-visszatérítési rendszerből adódó hátrányok kikerülésének szándéka nagymértékben hozzájárult a vámszabad-területek forgalmának dinamikus növekedéséhez, ugyanis számos korábban vámbelföldi – döntően a jelentős mennyiségű, sok országból származó import-alkatrészeket, részegységeket feldolgozó, jelentős exportot bonyolító – cég növekvő számban települt át a vámszabad-területekre.

1997. július 1-jével Magyarország csatlakozott a pán-európai kumulációs származási szabály-rendszerhez, ami lehetővé teszi a preferenciális övezet 29 országa számára a minimális feldolgozást meghaladó megmunkáláson átment termékek kölcsönös beszámíthatóságát saját termékük származásának meghatározása esetén. Ezzel az egymás közti kereskedelmi forgalomból származó import anyagok, alkatrészek és félkész-termékek felhasználása révén keletkező export-késztermékek számára biztosítja a Megállapodásban rögzített kedvezményes piacra jutási lehetőséget. Ha a térségen (EU, EFTA, CEFTA) kívüli országokból érkező import anyag épül a pán-európai övezet valamely országába irányuló exporttermékbe, akkor az exportőr választhat a vám visszatérítés és az EUR1 okmány között. A fokozatos átmenet érdekében (eredetileg 1998 végéig, a 4. sz. Jegyzőkönyv meghosszabbításával azonban 1999. január 1-től 2000. december 31-ig) a vám-visszatérítési, illetve a vámkedvezmény igénybevételi tilalom az EUR1 kiadása esetén nem teljes, csak részleges. Azaz az u.n. „nem származó termékek” esetén a vámteher 5 %-on felüli – textiltermékeknél 10 %-on felüli – része visszatéríthető. A hátrányos következmények elkerülése érdekében változatlanul mód van a vámsemlegesítési kérelem benyújtására (CI. számú vámtarifatörvény).

Az EU-ban időközben bekövetkezett változásokat jól jelzik az érzékeny termékek kereskedelmi szabályozásának módosulásai. (Hatásukat a magyar külkereskedelemre a következő fejezetben tárgyaljuk.)

Érzékeny termékek, kvóták, engedélykötelezettség

Az EU-ban 1991-ben a GSP (General System of Preferences) keretében lényegesen liberalizálták a textil-ruhaipari termékek importját. (Egy sor kvótát eltöröltek, a maradék kvótáknál pedig lényegesen emelték a kvóták felső limit-értékét.) Az Európai Unióval kötött Társulási Szerződés a magyar exportra is növelte a kedvezmények körét, a textil-ruházati aktív bérmunka-export vámtarifáját pedig (1994-től) teljesen eltörölték. A Társulási Egyezményben meghatározott érzékeny szektorokba tartozó termékek *közvetlen exportja* mind az importáló, mind az exportáló országban engedélyköteles maradt, *aktív bérmunka* esetén ettől kezdve ugyanakkor csak az EU importőröknek (a bérmunkáltatónak) kellett egyetlen engedélyt beszerezni. Ez lehetővé tette az EU importőr számára a kvóta-jövedelmek megszerzését, és egyértelműen a bérmunkában tette érdekeltté az importőröket. A bérmunka előnyeit jelezte, hogy a kvóta

kihasználás a bér munkánál általában jóval nagyobb mértékű volt, mint a közvetlen exportnál.

1997 végén hatályát veszítette az EU és Magyarország között a textil- és ruházati termékek kereskedelméről kötött ún. Kiegészítő Jegyzőkönyv, így 1998. január 1.-étől a magyar származású textil- és ruházati termékek mennyiségi korlátozásoktól mentesen exportálhatók az Európai Unióba. Ezzel egy időben megváltoztak az ún. régi textilszármazási igazolások, és ettől kezdve a magyar származású termékek exportja két módon történhet: az egyik lehetőség, ha a magyar exporttermék megfelel a származási követelményeknek, akkor az EUR1 szállítási okmánnyal vámmentesen exportálhatók a Közösség országaiba. Ennek hiányában, az importőrnek (a bér munkáltatónak is) meg kell fizetnie az Unióban érvényes legnagyobb kedvezményes vámokat, ekkor azonban a magyar exportőr élhet a pán-európai kumulációs övezeten kívülről származó felhasznált alapanyagok, illetve félkész termékek esetében a vám visszatérítés lehetőségével.

Bér munka esetében, ha a Magyarországon feldolgozandó áru a Közösségből EUR1 okmánnyal kísérvé érkezik, a megmunkálást követően a visszaszállítás is EUR1 okmánnyal vámmentesen történik. EUR1 okmány nélkül, preferenciális övezeten kívülről (EU-n keresztül, vagy közvetlenül) érkező termékek feldolgozása esetén, ha a megmunkálást követően származóvá válik a termék, akkor az előző módon, vámmentesen vihető az Unióba. Ellenkező esetben azonban a kedvezményes vámelbánság nem alkalmazható, a magyar exportőr azonban ekkor is élhet a vám visszatérítés lehetőségével.

1998 januárjától az engedélykötelezettség *a felsőruházat, egyéb ruházati és konfekcionált termék, rövidáru, szőnyegek* esetében már csak a *WTO-n kívüli országokból* való behozatalnál maradt fenn. (Ezzel szemben a háztartási tisztítószer, lábbeli, egyéb ipari termék (bútor), ékszer, nemesfém tárgy, személyautó, hal és halkonzerv a világ valamennyi országából továbbra is csak engedéllyel importálható). (221/1997. (XII.8.) Kormányrendelet, 2. számú melléklete) A rendelkezés kiterjed a fogyasztási globálkvótát terhelő *passzív bér munka ügyletekre* is. Az alapanyag passzív feldolgozás keretében történő ideiglenes kiszállításához devizamentes export engedélykérelmet kell benyújtani, abban az esetben, ha az alapanyag a Rendelkezés 1/a. mellékletében szerepel. A készáru visszahozatalához devizamentes import engedély-kérelmet kell benyújtani, amely kérelemnek az értéke megegyezik a devizamentes export engedélykérelem értékével. A bér munkadíj engedélyeztetése devizaköteles import engedéllyel történik. (0009). A GM külön felhívja a figyelmet arra,

hogy a külföldi megbízásából végzett (aktív) feldolgozási tevékenységhez, a passzív feldolgozáshoz hasonló külön engedélyre nincs szükség, a tevékenységi engedély-kötelezettség aktív feldolgozás keretében kizárólag a hivatkozott Kormány rendelet 2. számú mellékletében meghatározott árukkal kapcsolatos export- és importtevékenységre vonatkozik (1999. február 17. *Külkereskedelmi Tájékoztató*).

A fentiekből következik, hogy a Magyarországról származó termékek (és főként az érzékeny termékek) piacra jutásában az elmúlt években végbement számos könnyítés az *EU importőrök* bér munka-konstrukcióhoz fűződő érdekeltségét lényegesen mérsékelte. Könnyebbé vált a magyarországi gyártás is, de a különbség a közvetlen export és a bér munka-konstrukció között vám eljárás és vám fizetés szempontjából (származó termék esetében) gyakorlatilag megszűnt. *A magyar exportőr érdekeltsége* a vám- és ÁFA-fizetés (és nem származó termék esetében a vám visszatérítés) forgóeszköz lekötés-igénye miatt ma is a bér munka-konstrukcióhoz (vagy/és egyre inkább a komplikáltabb, több országból érkező inputok feldolgozása esetében a vámszabad-területek, magán vámraktárak, és az egyéb, vámsemlegesítő eljárásokhoz) fűződik.

Fontos változást jelentett, hogy az 1996-tól a vám eljárást és a vámtarifákat is törvény szabályozza a korábbi minisztériumi rendeletek helyett. Bár az 1995-ben megszületett vámtörvényt többször módosították, a törvényi keretek lényegesen átláthatóbb viszonyokat teremtettek a korábbiaknál. Az ipari vámszabad-területek működésének törvényi szabályozása következtében például a korábban közel 200 vámszabad-terület száma több mint felére (egy év alatt 96-ra) mérséklődött, ettől kezdve azonban az itt megvalósított (többnyire zöldmezős) beruházások pótlólagos export-kapacitása az export dinamikus növekedésének húzóerejévé vált.¹⁷

---

¹⁷ A vámbelföldi (és újabban az aktív bér munkát végző) cégek folyamatos, és egyre nagyobb számban való áttelepülése a vámszabad-területekre is hozzájárult a

A szolgáltatásforgalom liberalizálását jelentette, hogy Magyarország 1996-tól alkalmazza az EU-ban 1995. január 1-jétől életbe lépett Általános Szolgáltatás-kereskedelmi Egyezményt (GATS).

A szabadkereskedelmi megállapodások és a GATT/WTO keretében folyó általános kereskedelem-liberalizálási folyamat következtében tehát a vámok és vámillétek¹⁸ szerepe mára folyamatosan csökkent, és 2001-re a még fennálló mennyiségi korlátozások is megszűnnek. A teljes jogú tagság mégis jelentős – bár az évtized elejéhez képest kisebb mértékű – kihívást, újabb nyitási periódust indukál majd.

A magyar iparcikkek gyakorlatilag már ma is akadálymentesen jutnak az EU, az EFTA és a CEFTA piacokra. Az EU mezőgazdasági támogatási rendszerének (CAP) reformja, és a CEFTA agrár-protekciónizmus is feltehetően a csatlakozás idejére megoldódik.¹⁹ A magyar importnak már ma is legalább a fele vám- (és ÁFA-) fizetési kötelezettség nélkül érkezik az országba. Mégis, a még lebontandó vámok (főként az EU-ban vállalt kötelezettségek teljesítése, és kisebb mértékben az EU külső vámtarifáinak átvétele miatt a harmadik országokból származó importvámok mérséklődése), a növekvő importverseny újabb alkalmazkodási próbatételt jelent majd a magyar vállalatok (főként az eddig csak a hazai piacra termelők) számára. A vámszabad-területek mai előnyei is a csatlakozással megszűnnek. Az Európai Unióval bonyolított forgalom belső kereskedelemmé (tehát vámmentessé) válik, a Közösségen kívüli (a mainál

---

vámszabad-területi forgalom kiemelkedő ütemű bővüléséhez. (Lásd még a 14. sz. lábjegyzetet.)

¹⁸ Az importot korábban jelentősen megdrágító vámillétek ma már csak a WTO-n kívüli országok viszonylatában alkalmazhatók, és ott is évről évre mérséklődnek.

¹⁹ Az EU belső kereskedelmi szabályai lesznek érvényesek az egyszerre csatlakozó CEFTA országok közötti kereskedelemre is. A csatlakozásból kimaradó, vagy később csatlakozó országokkal pedig fel kell mondani a ma érvényben lévő szabadkereskedelmi egyezményeket, és az EU külső tarifáit és szabályait kell majd alkalmazni.

kisebbs)²⁰ vámokat pedig már ma is, a vámszabad-területeken is meg kell fizetni. Szintén valamennyi exportőrt érint majd, hogy az ÁFA-t meg kell majd fizetniük, és az importőr igényelheti azt vissza.²¹

Az EU fiskális és statisztikai követelményeinek teljesítéséből, valamint a hazai szabályozás néhány sajátosságából még a csatlakozás előtt több, jelentős feladat adódik. A csatlakozással járó változások pedig a mikro-szféra mellett a költségvetés bevételeit és kiadásait is érzékenyen érintik majd. Jelentős változást jelent majd, hogy a bár egyre mérséklődő, de a költségvetési bevételeknek még mindig fontos tételét jelentő vámbevételek nem a magyar kormány, hanem Brüsszel bevételeit gyarapítja majd. Ezzel szemben persze jelentős transzferekre is lehet számítani az agrártámogatások és a strukturális alapok kereteiből.

A vámszabad-területek szabályozásának magyarországi sajátossága, hogy az itt működő cégek az export-termeléshez szükséges termelő-eszközöket is vám- és áfa-mentesen importálhatták. Ezeknek a termelő-eszközöknek az utólagos belföldiesítése (vám- és áfa utólagos megfizetése) kivonulásra készítheti az itt működő cégeket. Azaz, még a csatlakozás előtt célszerű a kérdésben kormányzati segítséggel megoldást találni.

A vámhivatalok munkájának fejlesztését igényli az EU külső vámrendszerének működtetése, az apparátustól pedig további erőfeszítéseket igényel a még hátralévő jogharmonizáció megvalósítása, de legfőképpen a külkereskedelmi statisztika rendszerének átalakítása (az „INTRASTAT” rendszer kialakítása).

---

²⁰ Bár a következő részben látni fogjuk, hogy az EU külső vámtarifáinak átvétele a magyar külkereskedelem jelenlegi piaci szerkezete alapján az összforgalomnak csak egy igen kis hányadát érintik majd, a vámkülönbségek azonban jelentősek: *Zdenek Drábek* számításai szerint az EU külső vámtarifáit 25%-kal meghaladó (súlyozatlan) tételek Magyarország esetében az összes tételsor 78 %-át, és a 75 %-kal magasabb tételek pedig az összes tételsor felét tették ki (*Gács* [1998]). *Nagy Ágnes* [1999] számításai szerint a 2001. évi legnagyobb kedvezményes ipari vámszint (az 1997. évi magyar forgalmi adatokkal súlyozva) 3,98 %, az EU vámtételekkel számolva pedig 2,52 %.

²¹ Az EU-ban 1997. januárjától működő adózási rendszerben az ÁFA-t a leszállított áru származási államában kell megfizetni – az ÁFA-t tehát az exportáló (tag)országban fizetik be és a vevő vonhatja le az importáló (tag)államban -, a fogyasztási adót pedig (1993. január 1-től) a termék forgalomba hozatalakor kell beszedni, a fogyasztói államban érvényben lévő mértékben.

A KMT-beáramlás liberalizálása

Az 1988–1989-ben hozott törvények kulcsszerepet játszottak a KMT-beáramlás gyakorlatilag azonnali liberalizálásában. Az átalakulási és társasági törvények lehetővé tették az állami vállalatok átalakulását és a vállalkozások tevékenységi és tulajdonosi korlátok nélküli alapítását. A külkereskedelem állami monopóliumának eltörlése, a vállalkozás alanyi joggá válása, valamint a külföldi tőkebefektetések biztonságát (a befektetett tőke, és profit korlátozásmentes hazautalását, az újra államosítás elleni védelmet) garantáló törvények²² egy csapásra megnövelték a külföldi befektetők bizalmát. Az adótörvények²³ (és a nagyvonalú nyereségadó-, ÁFA-, és vám-kedvezmények) segítettek leküzdeni a hazai menedzserek külföldi befektetőkkel szembeni ellenérzéseit. Mindez együtt, egyszerre teremtette meg a feltételeit annak, hogy a külső finanszírozási forrásokra

---

²² 1988. XXIV. trv. és 1990. XCVIII. sz. módosítása.

²³ A nyereségadóról szóló 1989-ben életbe lépett törvény eltörölte a külföldi cégek 20%-os különadó-fizetési kötelezettségét. A 70 %-nál nagyobb export-hányaddal rendelkező vegyes vállalatok teljes adó-mentességet kaptak. Az 1989. XIV, és a 1990. XCVIII. sz. trv. módosításig azok a vegyes vállalatok, amelyek 5 millió forintnál, vagy a jegyzett tőke 20 %-ánál nagyobb arányban tudtak külföldi tőkét bevonni, 20 %-os adókedvezményt kaptak. 30 %-ot vagy 25 millió Ft-ot meghaladó termelő cégbe való KMT befektetés esetén 60 %-os, bizonyos speciális területeken [mint például az elektronikai, mechanikus gépgyártás, csomagolás, gyógyszergyártás, nyersanyag- és energia megtakarító beruházások, saját szálloda-működtetés, stb.] pedig 100%-os, öt évre szóló adómentesség járt. A törvény 1991. évi módosításakor az 5 millió forintos értékhatárt eltörölték, és a kedvezményekre jogosító minimális értékhatárt 25 millióról, 50 millió forintra emelték, a már megszerzett kedvezmények fenntartása mellett. Az időkorlát nélküli kedvezményeket ettől kezdve 5 évre korlátozták, a kedvezményezett tevékenységek körét azonban kibővítették a telekommunikációra, és a szállító eszközök gyártására. Ettől kezdve vezették be a tevékenységek új statisztikai kód (ITJ) rendszerét, és az adott cégen kívül újra befektetett profit is levonhatóvá vált az adóból. Az 1989. XI. ÁFA törvény a külföldi tőkével alapított cégekhez behozott tárgyi apportot mentesítette a vám- és ÁFA fizetési kötelezettség alól. 1991-től (az 1990. XCIX. sz. trv. módosítás szerint), a tárgyi apportként importált javak három éven belüli eladása esetén a vámot és az ÁFA-t is meg kellett fizetni. 1996-tól az apportra vonatkozó valamennyi vámkedvezmény eltörölték.

rántalt cégek menedzserei hajlandóak legyenek a külföldi tőke bevonására, és mérsékelte a külföldi befektetők számára a befektetés kockázatait.²⁴

A hatóságok külföldi befektetőkkel szembeni „önmérséklete” már 1989-ben is segítette a külföldi tőke bevonását. Például a vegyes vállalatok esetében a deviza-szabályok kevésbé szigorú alkalmazása, az ár- és bérszabályozás alóli mentesítések 1989-től. 1991-től még a többségi külföldi tulajdonú cégek létesítéséhez sem volt szükség többé engedélyezésre, és ettől kezdve devizaszámláikat is bármilyen célra szabadon felhasználhatták.

1991-től pedig az általános dereguláció előrehaladása (az ár- és bérszabályozás fokozatos oldása a versenyszféra egészében), az engedélykötelezettség megszűnése a többségi külföldi tulajdonú cégek alapítása esetén is nagyban hozzájárult a KMT-beáramlás dinamikus (ebben az évben ugrásszerű) növekedéséhez.

A külföldi befektetők növekvő jelenléte az intézményi rendszer fejlődését is felgyorsította, ami egyben a további befektetések számára teremtett kedvezőbb feltételeket. A Tőzsde újraélesztése, a Cégbíróság, az Állami Vagyon Ügynökség (AVÜ), a Külföldi Befektetéseket Ösztönző Iroda (ITD) felállítása mind fontos lépés volt ahhoz, hogy a külföldi befektetők el tudjanak igazodni a hazai bürokratikus útvesztőkben.²⁵ A Joint Venture Szövetség, az Amerikai–Magyar Kereskedelmi Kamara, a Verseny Hivatal létrejötte pedig segített feltárni a joghézagokat, a befektetéseket gátló jogi és intézményi korlátokat. Az európai szintű versenytörvény bevezetése a külföldi befektetők számára az állam versenyszférából való kivonulási szándékának hitelességét erősítette.

---

²⁴ Lásd: *Hamar* [1991], [1995b].

²⁵ 1987-ben még 275 elvi engedélyre és 407 engedélyeztetési eljárásra volt szükség egy vegyes vállalat alapításához (*Benedek* [1988]).

A pénzügyi tevékenységek liberalizálására először a biztosítók (1993), majd a bank-konzolidáció és a bank-privatizáció eredményeként (1995-től) a banki tevékenységeknél került sor. Az 1995. évi nagyprivatizáció az erőművek, közszolgáltatások egy részének külföldi eladásával folytatódott. A szolgáltatások csaknem teljes körű liberalizálása a forint „*de jure*” konvertibilissé válásakor (1996-ban) következett be. A kiáramló tőke (a magyarországi cégek külföldi működőtőke befektetései) engedélykötelezettsége 1997-ben szűnt meg.

TÉNYLEGES HATÁSOK

A nemzetközi kereskedelem- és pénzügyi elméletek alapján a kereskedelmi áramlások és a működőtőke-beáramlás liberalizálásától reálisan várható volt, hogy a nyitást követően gyorsan növekvő importtöbblet finanszírozásának gondját a KMT beáramlás enyhíti addig is, amíg az exportőrök alkalmazkodni tudnak az új körülményekhez. A kiéleződő verseny és az ezzel járó alkalmazkodás elvileg „megtisztítja a piacokat”, kikényszerítve és egyben lehetőséget is teremtve az új struktúrák létrejöttéhez.

Ezek a hatások Magyarországon is érvényesültek – bár sokak várakozásától eltérően, hazai sajátosságokkal tarkítva –, és még korántsem fejeződtek be.

Az importliberalizálás kezdete óta folynak viták az alkalmazott intézkedések helyességéről, az importverseny gazdasági hatásairól, időnként egyoldalú nézetek is előtérbe kerülnek (az import kizorító hatásáról, az importverseny túlzott, a gazdasági válságot előidéző, stb. voltáról, az importigényesség drasztikus növekedéséről).²⁶ Ezek az

---

²⁶ A régmúlta emlékeztető nézet felelevenedésére példa egy, a nyolcvanas évek során többször csőd közelbe jutott ruhaipari cég ma már nyugdíjas igazgatójának 1997-ban kifejtett véleménye: az EU-csatlakozás segítésére a kormány elsőrendű teendője,

elemzések azonban gyakran kizárólag a konvertibilis import alakulására koncentráltak, elfelejtkezve arról, hogy a liberalizálás a KGST összeomlásáig a teljes (1988-as) importnak csak közel felét érintette, vagy más esetekben elsősorban a versenyhez nem szokott, alkalmazkodásra nem képes cégek által megfogalmazott nézeteket tükrözik.

A tényleges hatások mérését a statisztikai rendszerek gyökeres átalakulása (az adatok tartamában bekövetkezett változások, mint például a rubel forgalom megszűnése, a vámstatisztikára való átállás 1991-ben, valós árfolyamok bevezetése, 1992-től az új számviteli törvény és a tevékenységek besorolásának (TEÁOR) változása, stb.) is nehezíti. Ezen kívül a liberalizálás tényleges gazdasági hatásainak megítélését az egy időben bekövetkezett számos változás is nagymértékben akadályozza. Az „üres államkassza” miatt 1989-ben hirtelen megszüntetett állami szubvenciók, a KGST összeomlása, az 1992-ben életbelépett szigorú csódtörvény egyrésztől, egy sor fontos gazdaságpolitikai lépés (mint például a gazdaság stabilizálásának, a nagy elosztó rendszerek átalakítása megkezdésének) elodázása, másrésztől, mind együttesen voltak okai a vártnál jóval nagyobb transzformációs válság kialakulásának, majd a növekedés megindulásakor, a külső egyensúlyhiány drasztikus romlásának.

Az importliberalizálás kezdetétől, illetve azzal párhuzamosan elmélyülő gazdasági válság ugyanakkor fontos tényezője volt annak, hogy a nyitás gazdasági hatásai Magyarországon részben eltértek a nemzetközi kereskedelem-elméletek (és a dél-európai országok tapasztalatai) alapján várhatótól. A nyitást nem azonnal követte az import megugrása, hanem csak némi időeltolódással (1993-tól), amikor viszont negatív hatását felerősítette, hogy az inflációval lépést tartó leértékelés helyett, hagyták a forintot reál-felértékelődni. Emellett az egyensúlyi problémák kiéleződé-

---

hogy „...meghatározza, hogy mennyi importterméket fogyaszthat a magyar lakosság” (Katz [1997]).

séhez hozzájárult az is, hogy az export „konjunktúraérzékenysége” épp akkorra nőtt meg nagymértékben, amikor már a legfőbb partnereinkké váló nyugat-európai országokban 1992 végétől elmélyült a recesszió. A kereslet visszaesése pedig azonnal a magyar export visszaeséséhez vezetett.

A KMT-beáramlás gyakorlatilag azonnali liberalizálásának eredménye – ezzel szemben – rövid idő alatt megmutatkozott: több éven át (privatizációs bevételek nélkül számolva) megduplázódott a KMT-beáramlás, gomba módra szaporodtak a vegyesvállalatok, és gyors piacváltás következett be. A külföldi tőkét vonzani képes cégek katalizátor szerepet játszottak a gazdasági szerkezet átalakításában, új tevékenységeket, termékeket és a hagyományostól gyökeresen eltérő termelés-szervezési rendszereket honosítottak meg. Nagyobb tőkeerejük, jobb piaci kapcsolataik következtében nagyobb sikerrel tudták a kényszerű piacváltást előnyükre fordítani, mint ahogy az átalakulási válság túlélését, a likviditási problémák áthidalását lehetővé tevő bér munka felfuttatására is eleinte azok a ruha-, majd gépipari cégek voltak képesek, amelyek már az átalakulás kezdetén képesek voltak külföldi tőkét bevonni.²⁷

A konjunktúraérzékenység nagyfokú növekedése, és ennek 1993-ban megmutatkozó negatív hatása az exportra szorosan összefüggött azzal, hogy az 1991-es kényszerű piacváltás – amikor a KGST összeomlása, és a belső kereslet zsugorodása elől menekülve, az exportőrök hirtelen ugrásszerűen növelték exportjukat a fejlett országok felé – elsősorban a bér munka-konstrukcióban exportáló, és/vagy külföldi tőkét bevonni képes cégeknek sikerült elsősorban.

Az átalakulás gyorsaságával járó sokkhatások (a még hiányzó intézmények, jogi szabályozás, a privatizáció átláthatóságának hiánya, stb. és persze néhány „élelmes” befektető tevékenysége) természetesen növekvő ellenszenvet is generáltak. A nagy ütemben beáramló KMT egyúttal halaszthatóvá tett egy sor fontos gazdaságpolitikai döntés

---

²⁷ Lásd: *Hamar* [1991].

meghozatalát is (mint például a gazdaság stabilizálását, a nagy elosztó rendszerek átalakításának megkezdését). A privatizációs (KMT) bevételek felhasználása az adósság-állomány csökkentésére is lényegében csak 1995 végén – nagy viták után – történt meg (holott, Spanyolországban például a szerényebb léptékű privatizációnak már a megindításakor törvényben írták elő, hogy a privatizációs bevételek 80 %-át kötelezően az államadósság csökkentésére kell fordítani). A KMT-beáramlás monetáris politika hatékonyságát nehezítő hatása még ma is csak szűk szakmai körben ismert. (A Nemzeti Bank függetlenségét kritizálók minden bizonnyal nem ebből a körből kerülnek ki. A beáramló nagy mennyiségű tőkét sterilizálni – semlegesíteni – szükséges, ennek költségei a tőkeösszeg növekedésével együtt nőnek és a kamatpolitikát sem lehet többé csupán a hazai gazdaság szempontjai szerint alakítani.)

Vitathatatlan azonban, hogy a válság mélyebb, a munkanélküliség nagyobb, az átalakulás hosszabb és fájdalmasabb lett volna a KMT-beáramlás nélkül. Tény az is, hogy bár a gazdasági nyitást bizonyára lehetett volna okosabban (jobban időzítve, az egyéb gazdaságpolitikai lépésekkel, mint például megfelelő árfolyam-politikával összehangoltan) véghez vinni, mindennek eredményeként mára elmondható, hogy a legfontosabb strukturális átalakulásokon, az átalakulás és alkalmazkodás legfontosabb lépésein túl vagyunk.

Gazdaságfejlődés és egyensúly

A külkereskedelem fokozatos és a külföldi működőtőke beáramlás gyakorlatilag azonnali liberalizálása hatására a magyar gazdaság szerkezetében rendkívül gyors és szerteágazó átalakulás indult meg.

A változások gyorsaságára és radikális voltára jellemző, hogy több exportőr cég már 1991-ben arról számolt be, hogy az importliberalizálás és a külkereskedelem állami monopóliumának feloldása hatására a korábbi hiány-jelenségek egy csapásra megszűntek, a kínálati piacot a keresleti piac váltotta fel. Válogathattak az alternatív beszerzési és értékesítési

lehetőségek között, és sokszor a korábnál jóval kedvezőbb szállítási és ár-feltételeket tudtak elérni.²⁸

Az átalakulási válság – a KGST-összeomlás sokkhatására, a hazai kereslet zsugorodásával és a szigorú csődtörvénnyel párosulva – mélypontját 1992-ben érte el. Az ezt követően megindult növekedés azonban még a rendszerváltást megelőző időszakra jellemző sajátosságokkal bírt: a beruházások és a fogyasztás kis fokú növekedése azonnal az egyensúlyhiány (külkereskedelmi és fizetési mérleg deficit) ugrásszerű növekedését eredményezte 1993-ban és 1994-ben, amit a beáramló KMT értéke csak részben tudott ellensúlyozni. (Lásd az *1. táblázatot* a következő oldalon, és a következő részben az *1. ábrát*.)

Ezzel szemben, 1995-től, a gazdaságstabilizáció külső egyensúlyt segítő intézkedései hatására már egyértelműen az exportorientált fejlődés folyamatos erősödése, az exportőrök felzárkózása az import növekedéséhez figyelhető meg.²⁹ Az export szerkezete is gyökeresen átalakult, jórészt éppen a külföldi tőkével megvalósult beruházások eredményeként. Az 1996 végétől megindult gazdaság-növekedés, az élénk beruházási tevékenység, az export gyors ütemű bővülése 1997-ben már a kereskedelmi mérleghiány mérséklődésével járt együtt, amit a beáramló külföldi működőtőke bőven finanszírozott. 1998-ban megtörni látszik az 1995-ben megindult kedvező trend, ennek okaira a következő részben térünk rá.

1. táblázat

A főbb makrogazdasági mutatók alakulása 1991–1998

²⁸ Korabeli interjúk alapján írta: *Hamar* [1991].

²⁹ A változásokat jól jellemzi, hogy a nagyvállalatok körében 1995-ben végzett felmérés szerint a vállalatoknak már csak kevesebb, mint egyharmada (*Borszéki* [1996]) panaszkodott a vámvédelem hiányára, vagy elégtelen voltára és 1996 elején már a vámpótlék eltörlését sürgetik.

Éves növekedés (%)	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
GDP (reálérték, dolláralapon)	-11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,0	4,0	5,1*
Export (dolláralapon) %	5,4	9,4	-20,1	-5,9	68,3	10,7	26,4	16,0*
Import (dolláralapon) %	0,5	11,1	12,5 ^a	-0,8	35,6	10,3	25,5	22,5*
KMT (éves beáramlás ^b) %	469,0	0,8	59,0	-51,0	388,5	-58,8	5,1	-7,2
Részarány	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
EXPORT/GDP	32,8	31,4	26,4	28,9	34,4	39,1	46,5	50,0
IMPORT/GDP	33,7	31,7	34,6 ^a	35,4	36,6	40,2	46,9	52,6
Kereskedelmi mérleg/GDP	-1,0	-0,3	-8,2 ^a	-6,5	-2,2	-1,1	-0,5	-2,6
Folyó fizetési mérleg/GDP	0,8	0,9	-9,0	-9,4	-5,6	-3,7	-2,2	-4,8
Külső adósság/GDP ^c								
bruttó (%)	67,8	57,6	63,7	68,4	70,9	61,0	51,9	56,1
nettó (%)	43,6	35,0	38,7	45,4	36,6	31,4	24,7	25,9
KMT/GDP (éves beáramlás) /GDP	4,4	3,9	6,1	2,8	10,0 ^d	4,4	4,6	4,1

Megjegyzés: * 1998-ra előzetes GDP adat (KSH); ^a az orosz államadósság ellenében behozott hadieszközök értékével együtt; ^b tulajdonosi hitelek nélkül; ^c tulajdonosi hitellel együtt; ^d privatizációs bevételek nélkül 2,8 %.

Forrás: MNB, Havi jelentések. A GDP szerinti export és az import adatok eltérnek a vámstatisztika szerinti külkereskedelem adataitól, mivel az előbbi az áruforgalom mellett a szolgáltatásforgalom adatait is tartalmazza, de a bérmunka anyagtartalmát nem. 1997-ig a lízing, a nagyjavításra kivitt és behozott javak értéke is eltérést okozott. 1997-től azonban ezek a tételek a vámstatisztika megfigyelési köréből is kikerültek.

A gazdaság nyitottsága: exportorientáció és az import-behatolás mértéke

A magyar gazdaság exportorientációja és az import-behatolás mértéke (az export és az import GDP arányai) már ma is lényegesen nagyobb fokú nyitottságot tükröznek, mint például a sokévi integrálódás utáni spanyol gazdaság.

Az 1. ábra összefoglalóan mutatja az export és az import alakulását a kilencvenes években (folyóáron, dolláralapon, a GDP-hez viszonyítva,

ezáltal mérsékelve az elemzés problémáit, amelyek az árfolyam-, valamint az idősorok tartalmi és technikai változásai által okozott összehasonlíthatósági nehézségekből származnak). Az ábrán az áruforgalom alakulását a vámstatisztika szerint (oszlopokkal) jelezzük, a GDP szerinti áru- és szolgáltatás-forgalom GDP-hez viszonyított alakulását pedig egyenes vonalak ábrázolják.

Az ábrán jól látható az export (a legfőbb partnereink piacán, Nyugat-Európában kiéleződött recesszió, valamint az átalakulási válság és a szigorú csődtörvény együttes hatására) 1993-ban bekövetkezett jelentős visszaesése és a kereskedelmimérleg-deficit ugrásszerű növekedése. Az export GDP-hez viszonyított aránya a vámstatisztika szerint közel tíz (9,4) százalékponttal maradt el az import GDP arányától 1993-ban. A GDP szerinti áru- és szolgáltatásforgalom (a korrekciók, valamint a szolgáltatás-forgalom aktívuma következtében) valamivel kisebb (8,2 százalékpontos) eltérést jelzett (az előző évi 0,3 százalékpontos különbséggel szemben). 1994-ben ugyan az export már szerény növekedést mutatott, a mérleghiány azonban továbbra is jelentős maradt (A GDP 9,2 %-ának, illetve szolgáltatásokkal együtt 6,5 %-ának felelt meg).

Ezzel szemben 1995-től – a gazdaság-stabilizáló intézkedések hatására – egyértelműen megfigyelhető az exportorientált fejlődés folyamatos erősödése, az exportörök felzárkózása az import növekedéséhez. Az export gyors ütemű bővülése ettől kezdve már a kereskedelmi mérleghiány mérséklődésével járt együtt, amit a beáramló (az ábrán vastag vonallal jelzett) külföldi működőtőke jórészt finanszírozott.

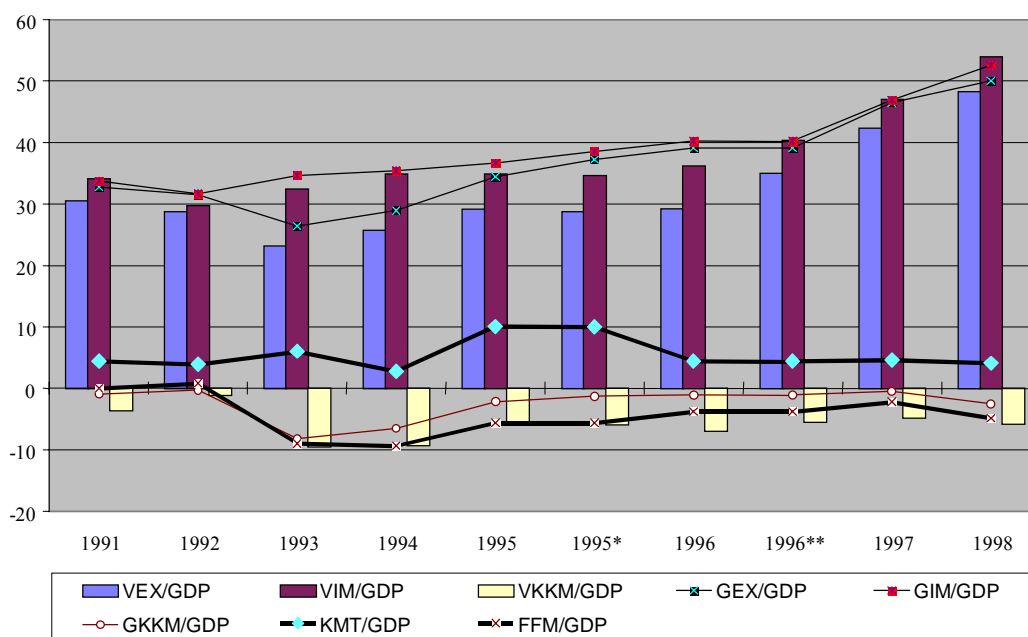
1. ábra

Exportorientáció és importbehatolás

dolláralapon, százalék, GDP = 100

Jelmagyarázat: az oszlopok (VEX, VIM és VKKM jelölésekkel) a vámstatisztika szerinti áruexportot, importot és mérleget (1996**-től vámszabad területekkel együtt), a vékony vonalak pedig a GDP szerinti áru- és szolgáltatásforgalom együttes alakulását mutatják (GEX, GIM és GKKM jelöléssel) a GDP százalékában. A vastag vonalak: KMT = külföldi működőtőke-beáramlás, FFM = a folyó fizetési mérleg.

Megjegyzés: 1995-ben megváltozott a GDP számítási módszere és a KSH a GDP szerinti áru- és szolgáltatásforgalom adatait az 1996. évi szerkezet szerint is – tehát

vámszabadterületi forgalom becslt értékével együtt – is közzé tette. (Az ábrában mindkét adatsort közöljük, 1995 a régi, 1995* az új rendszer és szerkezet szerinti GDP-arányokat ábrázolják) A vámstatisztika csak 1996-tól tartalmazza a vámszabad területek forgalmát (A 1996-os oszlop a vámszabadterületi forgalom nélkül, a 1996** oszlop pedig azzal együtt ábrázolja vámstatisztikai áruforgalom GDP-arányait).

Forrás: KSH, Magyarország Nemzeti Számlái, MNB: Havi jelentések, GM–KOPINT-DATORG.

Az áru- és szolgáltatásforgalom GDP szerinti számbavétele már 1995-ben a mérleghiány jelentős mérséklődését jelezte: 1995-ben az 1991. évi szerkezetben a GDP 2,2 %-ának megfelelő deficit keletkezett, míg az 1995-ben megváltozott GDP módszertan, valamint az importpótlék 1995. márciusi bevezetését követően gyors fejlődésnek induló vámszabadterületi – becslt – forgalmat is figyelembe véve, az 1996. évi szerkezet szerint 1995-re kimutatott hiány a GDP 1,3 %-ával volt azonos. A vámszabadterületi forgalom figyelembe vétele a vámstatisztikában csupán 1996-tól

lehetséges, ami 1996-ban 1,4 százalékponttal – 6,8 %-ról 5,4 %-ra – javította az áruforgalom GDP-arányos deficitjének a nagyságát. 1997-ben az áruforgalom egyenlege tovább javult, a vámstatisztika szerint a GDP 4,7 %-ának megfelelő hiány keletkezett. Az áru- és szolgáltatásforgalom együttes (a GDP szerinti külkereskedelmi forgalom) hiánya pedig már a GDP-nek mindössze fél százalékát tette ki.

1998-ban megtörni látszik az 1995 óta regisztrálható kedvező trend. A hiány ismét jelentősen nőtt: az áruforgalmi deficit a GDP 5,7 %-át, az áru- és szolgáltatás-forgalom együttes hiánya pedig a GDP 2,6 %-át érte el. Ezt a mérleg-hiányt ugyan a beáramló külföldi működőtőke még jórészt (a tulajdonosi viszonyt megtestesítő, nem adósság-generáló portfólió befektetésekkel együtt teljesen) kompenzálta. A KMT-beáramlás fizetési mérleg-javító hatását azonban a magyarországi cégek külföldön megvalósított működőtőke befektetései – az engedély-kötelezettség eltörlését követően, az 1996. évi 3 millió dolláros értékkel szemben – 1998 végén már közel fél milliárd dollárral mérsékeltek, és a külföldi tulajdonosok által hazautalt – évről évre megduplázódó – nyereség közel egy milliárd dollárra emelkedett értéke pedig 1998 végén már komoly riadalmat keltett.

A profittranszfer növekedésére ugyan a KMT-beáramlás liberalizálásakor is számolni lehetett, és becslések³⁰ szerint a külföldiek a Magyarországon megtermelt profitjuknak még 1998-ban is jelentős részét visszaforgatták vállalataikba, illetve itthon fektették be. Mégis a modernizációhoz továbbra is nélkülözhetetlen deficit finanszírozási problémájának át-, illetve újra gondolására irányítja a figyelmet az a lehetőség, hogy a tavalyi profittranszfer akár kétszer nagyobb értéket is elérhetett volna.

---

³⁰ A kettős könyvelést folytató feldolgozóipari cégek 1997. évi adóbevallásai alapján, saját számítások (*Konjunktúrajelentés* [1999/1]).

A finanszírozás problémáját növelte az a körülmény is, hogy a pénzüpiaci és tőzsdeválság hatására a (nem adósság-generáló) portfólió befektetések az 1997. évi közel egymilliárd dolláros nagyságrendjének alig fele érkezett Magyarországra 1998-ban. A külföldiek befektetési kedve azonban – amint azt a beáramló KMT nagyságrendje jelzi, az orosz válság, a tőzsde mélyrepülése, a bizonytalan nemzetközi gazdasági helyzet ellenére – sem csökkent. (Bár, feltehetően a bizonytalanság fokozódása miatt, tavaly megnőtt a tulajdonosi hitelekkel való finanszírozás aránya a működő tőkeként befektetett értékhez képest.) A 2. ábrán a KMT (be- és ki) áramlások értékét tulajdonosi hitelek nélkül tüntettük fel.

1999-re vonatkozó prognózisunk szerint (a tavalyihoz hasonló, 1,5 milliárd dollár értékben beáramló külföldi működőtőke, a tavalyival közel azonos, vagy azt csak kis mértékben meghaladó profittranszfer, és kiáramló KMT értékek mellett) a növekvő mérleghiány az ismét megélénkülő (az előző évi közel háromszorosával azonos értékű) tulajdonosi viszonyt megtestesítő portfólió befektetésekkel együtt várhatóan finanszírozható lesz.

Az EU-csatlakozás közeledtével ugyan várhatóan megélénkül a külföldiek befektetői kedve, hosszabb távon (reálisan) azonban már nem számíthatunk arra, hogy a külföldiek megtakarításai elegendő forrást jelentsenek a modernizációhoz továbbra is nélkülözhetetlen deficit (adósság-növekedés nélküli) finanszírozására. A KMT-beáramlás mellett tehát más, alternatív források mobilizálására is szükség van a gazdaságpolitika hathatós támogatásával. Erre nyugati (például spanyol, portugál és USA-beli) tapasztalatok szerint a szolgáltatás-export (turizmus, oktatás, egészségügyi szolgáltatások) fejlődése–fejlesztése látszik a legkézenfekvőbb lehetőségnek.

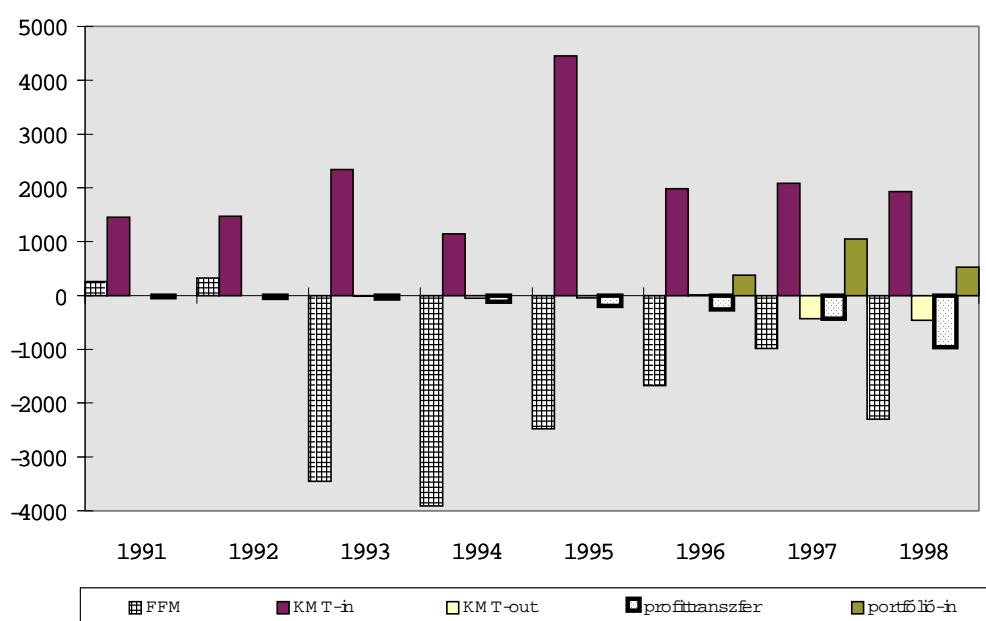
2. ábra

Külföldi működőtőke áramlás és a folyó fizetési mérleg millió dollár

Jelmagyarázat: FFM = folyó fizetési mérleg, KMT-in = külföldi működőtőke beáramlás (tulajdonosi hitelek nélkül), KMT-out = a magyarországi cégek külföldi működőtőke befektetései, portfólió-in = tulajdonosi viszonyt megtestesítő portfólió befektetések (KMT-in + portfólió-in = nem adósság generáló tőkebeáramlás)

Forrás: MNB: Havi jelentések.

Az áru- és szolgáltatásforgalom eltérő trendje

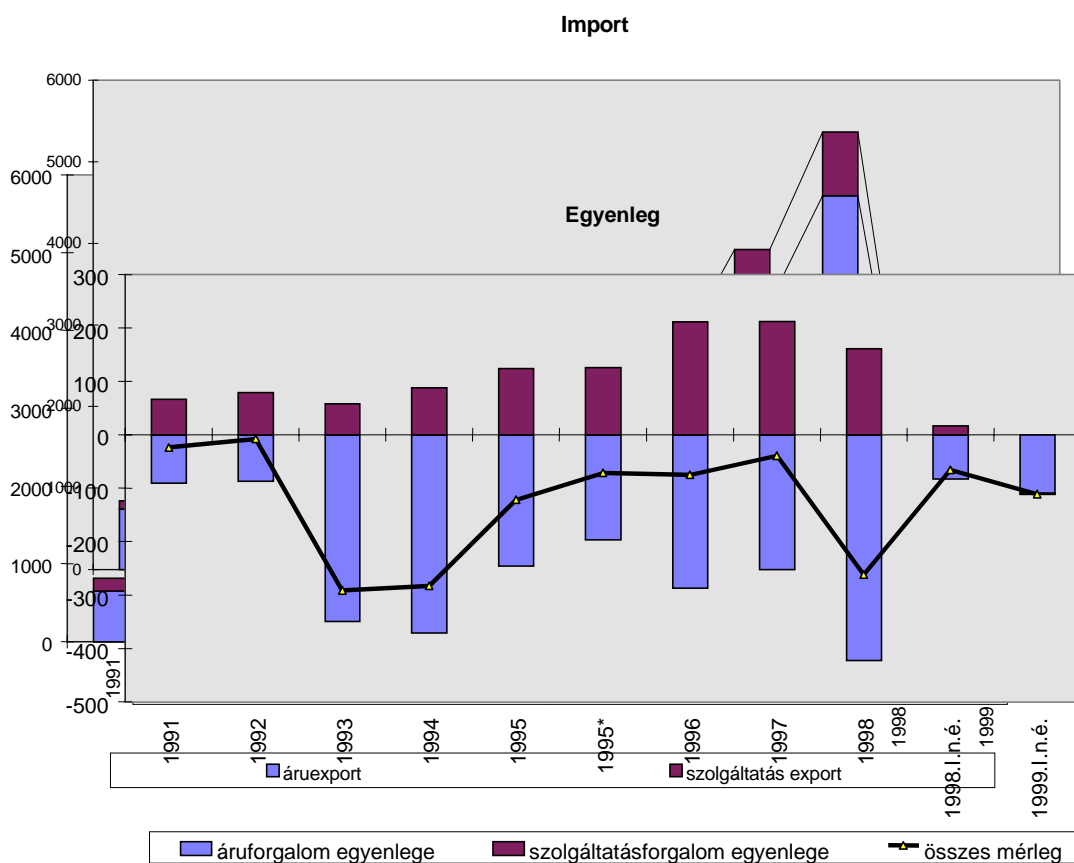
A szolgáltatásforgalom növekvő külgazdasági jelentőségét, és az áruforgalmi deficitet (potenciálisan növekvő mértékben) enyhítő hatását (1998-ig) (az 1. ábrán vékony vonalakkal jelzett) GDP szerinti áru- és szolgáltatásforgalom együttes alakulása is jelezte. Az alábbi három ábrán a GDP szerinti külkereskedelem áru- és szolgáltatások szerint elkülönített alakulását és az áru- és a szolgáltatásforgalom egyenlegeinek eltérő tendenciáját mutatjuk be.³¹

³¹ Ezeken az ábrákon a statisztikai számbavétel miatt a forgalmat folyó áron forintban tüntettük fel, amit természetesen a belföldi infláció hatása is erősen befolyásol. A 4.

Jól látható, hogy a szolgáltatásforgalom 1993-tól regisztrálható gyors növekedése évről évre növekvő bevételi többlettel járt együtt és egyre nagyobb mértékben ellensúlyozta az áruforgalomban keletkezett hiányt. (A vámszabad-területek forgalmának figyelembevétele ezen nem változtatott, lásd a 1995-ös és a 1995* jelölt oszlopokat.)

3. ábra

Az áru- és szolgáltatás forgalom alakulása folyó áron, Mrd Ft

Megjegyzés: 1995-re a GDP szerinti áru- és szolgáltatásforgalom adatait a régi (vámszabad-területi forgalom nélkül) és az új (az 1996. évi) szerkezettel

és 5. ábrán a külkereskedelmi forgalom alakulása dollárban szerepel, ahol ez a hatás nem érvényesül.

azonos módon (a vámszabadterületi forgalom becsült adataival együtt) is ábrázoljuk. Lásd a 1995 és 1995* oszlopokat.

Forrás: KSH, Magyarország Nemzeti Számlái és KSH, Szolgáltatás Statisztikai Főosztály.

A szolgáltatás–forgalom aktívuma azonban 1997-ben már nem nőtt tovább és 1998-ban pedig egyértelműen csökkenni kezdett, az áruforgalmi hiány jelentős növekedésével egy időben. (1999 első negyedévében a szolgáltatás–forgalom bevételi többlete teljesen eltűnt, miközben a bevételek egyáltalán nem, a kiadások pedig kismértékben nőttek az előző év azonos időszakához képest.) Ez a trendváltás alapvetően a szolgáltatásforgalom 1996-tól megkezdett, csaknem teljes körű liberalizálásával függött össze. Az elemzést azonban nehezíti, hogy a szolgáltatásforgalom primer adatainak forrását jelentő fizetési mérleg statisztika egy sor szolgáltatásforgalmi tevékenységre csak 1997-től kezdve gyűjt részletesebb adatokat, és az egyes tételek tartalma is gyakran változik.

Szerkezeti változások: GDP-termelés

A szolgáltatások növekvő külgazdasági szerepét a gazdaság főbb ágazatok szerinti átrendeződése támasztotta alá. A következő, 3. táblázatból jól látható, hogy a szolgáltatások részaránya a GDP termelésében már 1988–1991 között (a régi statisztikai besorolás szerint is) közel tíz százalékponttal nőtt. Az új statisztikai rendszerre való átállás önmagában több mint hét százalékpontos további növekedést eredményezett a szolgáltatások arányában (elsősorban a mezőgazdaság³², kisebb mértékben az ipar rovására). 1991-től (már összehasonlítható adatok alapján is) a szolgáltatások (főként a kereskedelmi és a szállítás- és posta szolgáltatásain kívüli tevékenységek) hozzájárulása a bruttó kibocsátáshoz (a GDP termeléséhez) továbbra is egyértelműen gyorsan növekedett. Az

---

³² Ebben bizonyára szerepet játszott a mezőgazdasági termelészövetkezetekből kiváló ipari (mellék-üzemági), kereskedelmi, áruszállítási szolgáltató tevékenységek önállósulása.

áruforgalom alapját jelentő mezőgazdaság (1994 kivételével) és az ipar viszont évről évre folyamatosan zsugorodó teljesítményt mutatott.

2. táblázat

A GDP-termelés szerkezetének változása főbb ágazatok szerint,

1988–1997

(GDP alap- és folyó áron = 100%)

Évek	Mező- gazdaság	Ipar	Építő- ipar	Feldolgo- zó-ipar	Keres- kedelem	Szállítás, posta telekommunikáció	Egyéb szolgáltatás	Összes
1988	14,6	30,8	7,1		8,9	7,0	19,8	35,7
1989	13,7	30,9	7,4		9,3	7,2	19,2	35,7
1990	12,5	27,6	6,0		12,8	6,9	20,3	40,0
1991	10,0	27,7	5,3		14,3	8,0	23,0	45,3
1991	7,8	26,7	4,9	19,8	14,2	8,4	30,0	52,6
1992	6,5	24,4	5,2	19,8	11,6	8,3	33,2	53,1
1993	5,8	23,2	4,7	19,4	11,8	7,8	35,7	55,3
1994	6,0	22,8	4,6	19,4	11,3	7,6	37,4	56,3
1995	5,9	23,1	4,1	19,8	9,9	7,9	37,0	54,8
1996	5,8	23,5	3,7	20,2	10,0	10,0	37,6	57,6
1997	5,5	23,0	4,0	21,3	n.a.	n.a.	n.a.	67,5

Megjegyzés: *A statisztikai rendszer (a tevékenységek besorolási rendszerének és a 1991-től érvénybe lépő új számviteli törvény) változásának hatását a táblázatban a 1991-es szerkezetet mindkét rendszer (a régi és az új) szerint is bemutatjuk. A GDP 1991-től nem tartalmazza a pénzközvetítés fel nem osztott díjtételét. A feldolgozóiparra a KSH csak 1991-től publikál adatokat. A MOL Rt. (benzinkutakkal együtt) 1992-ben átkerült a vegyiparba, és a villamosenergia-ipar (a hozzá tartozó szénbányákkal) az elektromos energia ipar része 1993-tól.

Forrás: KSH, Magyarország Nemzeti Számlái

A feldolgozóipar, az utóbbi évekbeli gyors növekedése ellenére, gyakorlatilag változatlan mértékben járult hozzá a GDP előállításához.

A különböző tevékenységek import-igényességére vonatkozó elemzéseink is a szolgáltatásforgalom növekvő külgazdasági szerepét indokolnák. Számításainkból kitűnt ugyanis, hogy a szolgáltatások közé tartozó csaknem valamennyi tevékenység (közvetlen és különösen halmozott) importigényessége lényegesen és rendszeresen elmaradt a termelő tevékenységekétől. A hosszabb távú külgazdasági egyensúly megteremtése érdekében tehát indokoltnak látszik ezeknek a tevékenységeknek fokozott – a gazdaságpolitika támogatását is igénylő – külgazdaság-orientált fejlesztése.³³

A külföldi tőke szerepe a magyar gazdaságban

A következő oldalon lévő táblázatból jól látható, hogy a KMT-beáramlás liberalizálását követően nagy ütemben beáramló működőtőke befektetések hatására a (részben vagy egészben) külföldi tulajdonban lévő cégek számarányuknál, a befektetett tőkénél, de a foglalkoztatott létszám-arányuknál is nagyobb mértékben járultak hozzá a beruházásokhoz és az export növekedéséhez.

1998-ra ugyan még nincsenek vállalati adataink, de az 1997-ben külföldi tőkével működő cégek részaránya a külkereskedelemben már alig nőtt tovább. (A vámstatisztika szerint részarányuk az összes exportban 74,4 %, az importban pedig 71,8 % – az előző évinél egy százalékponttal kisebb – volt. 1999 első négy hónapjában 75, illetve 71,7 %-os arányt értek el.)

A külföldi tőkével működő cégek mára elért meghatározó gazdasági súlya alapján egyértelmű, hogy az eddigi fejlődés fontos hordozói voltak, a jövőben azonban éppen mai domináns részarányuk következtében már nem várható olyan látványos fejlődés ezen a téren, mint a dél-európai országokban, ahol az EU-csatlakozás körül, azt megelőzően és főként azt

---

³³ Lásd: *Hamar* [1998].

követően, az ír gazdaságban pedig a kilencvenes évek során a külföldi tőkebeáramlás hatására végbement.

3. táblázat

A külföldi tőkével működő cégek szerepe a magyar gazdaságban

Összes vállalat = 100%

	Vállalatok száma	Jegyzett tőke (JT)	KMT/JT	Beruházások	Nettó árbevétel	Export*	Alkalmazottak száma	Béreköltség
1989	9,3	7,1	1,7	11,0	4,7	10,0	n.a.	3,9
1990	20,6	13,5	4,6	18,0	10,8	16,5	8,1	8,9
1991	20,3	19,5	8,8	29,5	16,8	28,4	11,2	14,4
1992	21,4	17,8	10,1	n.a.	24,4	37,3	15,3	19,1
1993	22,7	26,9	15,7	48,8	33,1	50,4	20,1	27,6
1994	22,1	32,1	18,9	59,0	38,8	60,5	24,1	31,1
1995	21,1	47,0	28,3	61,8	45,0	66,0	33,0	37,1
1996	19,2	44,7	31,6	61,8	47,2	70,8	28,7	41,3
1997	17,4	48,4	35,4	59,4	50,8	77,1	31,0	44,2

Megjegyzés: *A külföldi tőkével működő cégek export részaránya ebben a táblázatban eltér a vámstatisztika szerint számított-tól, mivel itt a 100%-ot az összes kettős könyvelést vezető cég teljes exportja jelenti, ami értelemszerűen kisebb, mint a nemzetgazdasági összes export értéke. A vámstatisztika szerint a külföldi tőkével működő cégek exportaránya 1995-ben 55%, az importban 60%, 1996-ban (a vámszabadterületek forgalmával együtt) 60%, illetve 64% volt, és 1997-ben a megfelelő értékek 73% és 72%-ot tettek ki. (*Konjunktúrajelentések*, 1996/1, 1997/1, és 1998/1.)

Forrás: APEH–KOPINT-DATORG: Kettős könyvelést folytató cégek adóbevallásai alapján saját számítások

A gazdaság jövőbeli külföldi tőke abszorpciós képességét tehát alapvetően a gazdaság egészének fejlődési dinamizmusa határozza majd meg. Mindenképpen korlátot jelent azonban ezen a téren a külföldi tőke tulajdonosok mára elért kiemelkedő (egyes ágazatokban, iparágakban, és különösen az exportban élenjáró tevékenységek területén domináns) pozíciói. Ez még a magyar gazdaság regionális fejlődésében is nyomon

követhető. A közhiedelemmel ellentétben, még azokban a megyékben is, ahová relatíve (a fővárosba, vagy néhány nyugat-magyarországi megyébe áramlott KMT értékhez képest) alig mérhető nagyságrendben fektettek be a külföldiek, a külföldi tőkével működő cégek meghatározó részesedére tettek szert (már 1996-ban is) az adott terület feldolgozóipari kapacitásában, nettó árbevételéből, exportjából, beruházásaiban. Jelenlétük meghatározó a megye adó- és járulékbevételeinek, valamint foglalkoztatási és bérszínvonalának alakulásában is.³⁴

Mindebből tehát egyértelmű, hogy a továbbfejlődés és a csatlakozásra való felkészülés sikere, majd a teljes jogú tagság elnyerésétől várható előnyök és hátrányok nagyságrendje és mérlege ma már az eddigieknél kisebb mértékben múlik a külföldi tőke vonzásán, ezzel szemben nagyobb szerepe lesz a hazai befektetők, vállalkozók felzárkózásának és hátrányos helyzetük leküzdésének. Számítani lehet arra, hogy azokban az ágazatokban, ahol egy, vagy több multinacionális vállalat domináns helyzetre tett szert, ezek feltehetően megnehezítik az újabb szereplők (köztük külföldi befektetők belépését a piacra).

Mára azonban annyi bizonyos, hogy a gazdasági nyitás következtében végment struktúraváltozás jelentős részén (remélhetően a nehezen) már túl vagyunk. A gazdaság azon szereplői számára, akik ezeket a drasztikus változásokat túlélték, sőt, azóta megerősödve, dinamikusan fejlődnek, a teljes jogú tagság elnyeréséig várhatóan bekövetkező, illetve az azt követő kihívások már bizonyára kisebb megpróbáltatást jelentenek majd, mint a spanyol, vagy a portugál vállalatoknak, ahol bár lassabban, de egyszerre kellett megküzdeni a nyitás és az Európai Közösség követelményeihez való alkalmazkodás valamennyi kihívásával. Arra lehet számítani, hogy a csatlakozással az eddig elért aszimmetrikus viszonyok nagyrészt

---

³⁴ Lásd erről részletesebben: *Hamar* [1999].

megszűnnek, és ez a verseny fokozódását eredményezheti ott, ahol az EU-ból származó import még átmeneti korlátokba ütközik.

Az ipari szerkezetben végbement változásokkal ellentétben a mezőgazdaság és élelmiszeripar terén a csatlakozás hatására igen jelentős szerkezeti és dinamikai átalakulásra lehet számítani, ahogy azt például az ír agrárfejlődés esetében meg lehetett figyelni.³⁵ Ezek hatását azonban sokkal nehezebb megbecsülni, mivel az Unió agrárpolitikai reformjainak a bővítéssel kapcsolatos változásai ma még nagyrészt tisztázatlanok.

A KÜLKERESKEDELEM SZERKEZETI VÁLTOZÁSAI

A teljes jogú tagság elnyeréséig hátralévő idő (remélhetően két év, de ma már valószínűbb, hogy ez akár 3–4–5 év is lehet) a csatlakozási tárgyalások és a csatlakozásra való felkészülés jegyében fog eltelni. Normális körülmények között más, korábban csatlakozott ország (leginkább a hasonló fejlettségi szintű Spanyolország, Portugália, Írország és Görögország)³⁶ tapasztalatai és a múltbeli magyarországi fejlemények alapján, az EU-ban és a magyar gazdaságban várható változások figyelembevételével lehetne racionálisan előre jelezni a magyar külkereskedelem jövőbeli alakulását, és a csatlakozás várható hatásait a magyar gazdaságra. Magyarország EU csatlakozásának körülményei azonban sok szempontból eltérnek a „normálistól”.

Az említett országok csatlakozásakor az Európai Közösség intézményi rendszere, szabályozása, de a világgazdaság is változott, ennek mértéke azonban nem hasonlítható ahhoz az átalakulási folyamathoz, ami jelenleg és a közeljövőben várható az Európai Unióban. A magyar gazdaság eddigi viharos, de még nem letisztult, (a statisztikai rendszerek gyakori és jelentős

---

³⁵ Lásd: Nagy [1999d].

³⁶ Az osztrák csatlakozás tapasztalatai is igen érdekesek, de fejlettségi szintjénél fogva magyar szempontból kevésbé releváns példa.

változása miatt is) nehezen összehasonlítható folyamatai is nehezítik az előrelátást. Az előző részben bemutattuk, hogy nálunk másként (sokkal gyorsabban és egy időben) ment végbe a külgazdaság (a külkereskedelem és a KMT-beáramlás) liberalizálása. Következésképpen *egy sor – közel két évtizeden át elhalasztott – strukturális átalakulásra a makró és a mikro gazdaságban is az elmúlt néhány évben (jórészt már 1988–1992 között) került sor*. A gazdaság főbb ágazati szerkezete, a külkereskedelem főbb piacok és árucsoportok szerinti átalakulása mellett a gazdaságpolitika eszköztárszere is gyökeresen megváltozott.

Például az aktív árfolyam-politikára való átállás, amiről ténylegesen korábban nem beszélhettünk, a reál-effektív árfolyam külkereskedelemre és inflációra gyakorolt hatása, a tényleges (világpiaci) árakon való elszámolásra történő átállás, az árrendszer felszabadítása és egy sor tevékenység – mint például az egészségügy és az oktatás – „monetarizálódása” nagyságrendekkel változtatta meg az egyes tevékenységek súlyát a gazdaságban.

Ugyanakkor számos, már megindult folyamat kimeneteléről, főbb összetevőiről még kevés az ismeret ahhoz, hogy megalapozott állításokat fogalmazhatnánk meg azok tartósságára, jövőbeli alakulására vonatkozóan. Ma még nem egyértelmű például, hogy az elmúlt években megvalósult beruházások tartósan, hosszabb távon javították-e a vállalatok alkalmazkodó-képességét, világpiaci (és hazai) versenyképességét? A gazdaságstabilizációt követően megindult, ma „fenntartható”-nak gondolt gazdasági növekedés kimutatható összetevőiről (például a kereskedelmi mérleg rövid távú javulását ismét felváltani látszó deficit-növekedésről) is nehezen ítélni meg, hogy tartós velejárója-e az új növekedési pályának, vagy csak átmeneti jelenség?

A külkereskedelmi statisztika számbavételének alapvető változása (a vámstatisztikára való átállás, a rubel forgalom megszűnése, stb.) miatt az

adatok összehasonlíthatósága csak 1991-től (a későbbi változások miatt ettől kezdve is csak többé-kevésbé) biztosítható. *1991* ugyanakkor *sok tekintetben kirívó év volt*. A KGST összeomlása és a hazai (magán és köz-) fogyasztás állami támogatásának megszűnésével bekövetkező meredek visszaesése egy sor vállalatot hirtelen és erőteljes piacváltásra kényszerített, ami a fejlett országok felé irányuló export látványos növekedését eredményezte, de aminek tartós fennmaradására reálisan nem lehetett számítani. A válság sem érte még el a mélypontját. A vállalatok és a gazdaság likviditási problémái, a kereslet zsugorodása miatt az import – bár az importliberalizálás ebben az évben vált teljes körűvé – még meglehetősen visszafogott volt. A külföldi működőtőke-beáramlás hirtelen és ugrásszerű növekedése is erre az évre esett. (Aminek következtében például az apportként behozott – tehát fizetési mérleget nem terhelő, de a vámstatisztikában regisztrált – javak értéke az 1992-ben keletkezett kereskedelmi mérlegdeficit 90%-ával volt azonos.)

A válságból való kilábalás először a kereskedelmi mérleg hiány „elszaladásával” járt együtt, ami 1995 elején (a Mexikói válság fényében) már a finanszírozhatatlanság veszélyével fenyegetett. *A gazdaságstabilizációt követően megindult exportexpánzió ugyanakkor a fejlett országok és azon belül is az EU piacokra koncentrálódva, a multinacionális vállalatokon keresztül is már a világpiaci folyamatokba egyre inkább beágyazódó „globális” vállalatok révén ment végbe*. Az 1998-ra kialakult export-képesség, termék- és piacszerkezet – az orosz válság idején – (ugyan ismét kissé romló egyensúly-hiány mellett, de) már *a gazdaság lényegesen nagyobb „válságtűrő” képességét eredményezte*.

A 4. táblázat adatait összevetve az 5. és 6. táblázatokéval, azt látjuk, hogy a magyar külkereskedelem EU országokra való koncentráltsága viszonylag magas. Exportunk 73 százaléka és importunk 64 százaléka származott az EU 15 országából 1998-ban. Ez a részesedés meghaladja azt a szintet, ami a spanyol és görög exportot jellemezte a csatlakozásukkor és

gyakorlatilag azonos az EU mai súlyával a spanyol és ír exportban, viszont alacsonyabb a portugál EU export-részesedésénél. Behozatalunkban az EU országok részesedése hasonló Spanyolország és Görögország 1995 évi arányaihoz, viszont számottevően magasabb az ír bevételben az Unió részarányánál.

4. táblázat

Az EU részesedése az országok kereskedelmében 1988-ban és 1995-ben

Országok	Kivitel		Bevétel	
	1988	1995	1988	1995
Spanyolország	68	71	60	65
Portugália	78	82	70	75
Görögország*	68	57	67	68
Írország	77	72	74	56

* Görögország esetében 1988-ban és 1994-ben.

A kereskedelmi mérleghiány liberalizálást követő nagyfokú romlásának egy fontos szakaszán is már túljutottunk, mint ahogy a beruházások, és főként a külföldi működőtőke-beruházások hatására az ipar és a külkereskedelem ágazatok közötti és ágazatokon belüli szerkezete is mára nagyfokú átalakuláson ment keresztül.

A gazdasági nyitás (a kereskedelmi és a külföldi működőtőke-beáramlás liberalizálása), a rendszerváltással együtt járó átalakulási válság, majd az abból való kilábalás hatására *az elmúlt években végbement jelentős szerkezeti átalakulás a makró és a mikro gazdaságban, a külkereskedelem termék- és piac-szerkezetében, az export-orientáció és az import-behatolás alakulásában alapvetően meghatározza, de egyben be is határolja a következő években várható változások irányát, nagyságrendjét. A mikro szféra sikeres alkalmazkodása, a versenyképesség kimutatható javulása –*

a gazdaság sokat javuló „válságtűrő képessége” – mellett a mára kirajzolódott problémák egyúttal a további alkalmazkodás rövid és középtávú várható „költéseire”, és annak finanszírozási problémáira is fokozottan ráirányítják a figyelmet.

Piacszerkezet

A magyar export főbb piacok szerinti szerkezetében bekövetkezett jelentős átrendeződés jó része már 1992 előtt végbement.

A volt szocialista országok szerepe a magyar exportban már a KGST összeomlását megelőzően, a nyolcvanas évek második felében is jelentősen (az 1985. évi 59%-ról 1990-re 38%-ra, majd a KGST megszűnését követően, 1992-re további 15 százalékponttal, 23%-ra) csökkent. (A volt KGST országok megfelelő részarányai: 54%, 32% és 19%.)

A fejlődő országokba is egyre kisebb arányban szállítottak a magyar exportőrök (1985-ben az összexport 11%-át, 1990-ben 8% és 1992-ben már csak 5%-át).

A fejlett országok felé ugyanakkor már a nyolcvanas évek második felében is igen dinamikus (Nyugat-Európába³⁷ öt év alatt dollárértéken 197%-kal, a régió importkeresletének 209%-os növekedését megközelítő mértékben) nőtt a magyar kivitel. Míg 1985-ben a magyar exportnak 31 %-a irányult a fejlett országokba, 1990-ben ez az arány 54% és 1992-ben pedig már 71%-ot ért el.

A magyar exportban a kilencvenes évek elején lezajlott piacváltás mértékére és dinamikájára jellemző, hogy az export növekedése a fejlett országokba (47%-kal) és azon belül Nyugat-Európa felé (52%-kal), jóval az adott régió importbővülését meghaladó ütemben növekedett 1990–1992 között. (A fejlett országok összes importja 11%-kal és ezen belül a Nyugat-európai fejlett országok összimportja 10%-kal nőtt ez alatt a két év alatt.)³⁸

³⁷ Az Európai Közösség méretváltozásából adódó összehasonlíthatósági probléma kiküszöbölése érdekében Nyugat-Európai adataival számoltunk. Lásd erről: *Hamar* [1997b]

³⁸ A nemzetközi statisztikák 1991-re a Szovjetunió összeomlása miatt nem közölnek összehasonlítható adatokat (idézett mű).

1993-ban a Nyugat-Európában elmélyült recesszió következtében az előző évinél 10%-kal kisebb importkereslet a régióba irányuló magyar exportot 23%-kal vetette vissza. Ekkor tehát az export általános csökkenése mellett, a fejlett országok részaránya egyetlen év alatt közel 3 százalékponttal mérséklődött, míg a kelet-középeurópai országok súlya ismét (26%-ra) nőtt a magyar exportban. (Lásd az 5. táblázatot.)

5. táblázat

Az export piacszerkezetének változása (1991–1999)

Export	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1996*	1997	1998	1999 I-VIII.
Közép- és kelet-európai országok	23,6	23,3	26,4	23,1	24,4	24,3	19,8	19,2	15,9	12,5
Ebből: CEFTA						8,8	7,4	8,9	8,9	8,0
Fejlett országok	67,9	71,3	67,6	72,0	69,3	69,8	76,2	77,5	80,3	83,5
Ebből: EU-12	45,7	49,8	46,5	51,0						
EU-15				64,4	62,7	62,7	69,7	71,2	72,9	75,8
Fejlődő országok	8,4	5,3	5,4	4,1	3,9	3,6	3,2	2,7	3,2	3,4
Máshová nem sorolt országok**	0,1	0,1	0,6	0,9	2,3	3,0	0,8	0,7	0,6	0,6
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Megjegyzés: * 1997-től a külkereskedelmi statisztika az ipari vámszabad területek forgalmát is tartalmazza, ezért, az összehasonlíthatóság érdekében a KSH 1996-ra kétféle tartalommal is közli (a KOPINT-DATORG vámstatisztika és a vámszabad területek forgalmával korrigált teljes) külkereskedelem adatait. A CEFTA 1997-től Romániával, 1999-től Bulgáriával együtt.

** Ez a sor (1996-ig) döntően a magyar vámhatáron keresztül a vámszabad területekkel bonyolódó (HU/HU) forgalmat jelentette. Amióta a vámstatisztika a vámszabad területek forgalmát is tartalmazza, a statisztikai megfigyelés már nem terjed ki a vámszabad- és a vámterületek közötti forgalomra, 1996*-tól kezdve ez a sor már csak a máshol fel nem tüntetett országokat jelenti.

Forrás: IKM: Külkereskedelmi termékgazdaság, I. kötet, és GM–KOPINT-DATORG Vámstatisztika.

1994-ben az export ismét dinamikusán nőtt a fejlett országok felé (azon belül is elsősorban az Európai Unió országaiba), miközben a fejlődő országokba irányuló kivitel rendkívül alacsony szintre, az 1991 évinek mintegy a felére

csökkent, és a volt szocialista országok részaránya az export egynegyede körül állandósult. A vámszabad területek dinamikus forgalom bővülése azonban az export fejlett országokra (és azon belül is az EU (15) országaira való) tovább fokozódó koncentrációját jelzi, és ennek megfelelően a kelet-középeurópai országok részesedése jelentősen csökkent.

A kelet-középeurópai országokkal bonyolított külkereskedelmen belül lényegi változást jelentett a CEFTA megalakulása. Míg a nyolcvanas években a volt Szovjetunió jelentette a magyar termékek fő felvevő „piacát”, addig az orosz export részaránya az összes magyar exportból 1997 végén már csak 5,1 % volt, és a FÁK országok (Oroszországgal együtt) is a magyar exportnak mindössze 7,1 %-át tették ki.

1998-ban és 1999-ben az orosz válság hatására (és a CEFTA országok fokozódó agrárprotekciónizmus következtében) a volt szocialista országok (kelet-középeurópai országok) részaránya tovább mérséklődött. Oroszország súlya gyors ütemben tovább csökkent (1998 végén már csak 2,9 %-ot, és 1999 júliusában már csak 1,3 %-ot tett ki), és a FÁK országok részaránya is mindössze 4,5 illetve 2,2 % volt.³⁹

Az import szerkezete is alapvetően az év tízed elején változott meg jelentősen. Az 1991-re kialakult főbb piacok szerinti arányok – a vámszabadterületek forgalma nélkül a délkelet-ázsiai, majd az orosz válság kitöréséig – gyakorlatilag állandósultak. A volt szocialista országokból származó import (az energiahordozók, és főként azok világpiacit is meghaladó árváltozásai, valamint az orosz államadósság törlesztésére – például 1993-ban – behozott hadieszközök, vagy a még ma is relatíve olcsón beszerezhető fémek és néhány más – pl. fémhulladék-hasznosítás céljára behozott – anyagok importja következtében) lassabban és kevésbé

---

³⁹ Oroszország és a FÁK országok részesedésének a magyar exportban ehhez képest nyilvánvalóan nőnie kell, de megjegyezhetjük, hogy ennek az alacsony hányadnak az volt az előnye, hogy az orosz gazdasági visszaesés nem gyakorolt kedvezőtlenebb hatást ránk.

csökkent, mint az oda irányuló export. (Vesd össze az 5. és a 6. táblázat adatait.)

6. táblázat

Az import piacszerkezetének változása (1991–1999)

Import	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1996*	1997	1998	1999 I-VIII.
Közép- és kelet-európai országok	24,1	25,3	30,0	24,0	24,0	25,4	21,2	18,6	15,1	13,7
Ebből: CEFTA						7,8	6,9	7,2	6,9	7,2
Fejlett országok	66,6	69,7	64,9	70,6	70,4	68,9	71,4	72,7	74,7	75,5
Ebből: EU	41,1	42,7	40,1	45,4						
EU-15				61,5	61,5	59,8	62,3	62,8	64,1	65,3
Fejlődő országok	7,9	4,2	4,4	4,5	5,6	5,8	6,0	7,1	8,4	8,6
Máshová nem sorolt országok**	1,5	0,8	0,8	0,9	0,0	0,0	1,4	1,6	1,8	2,2
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás és megjegyzés: lásd az előző táblázatnál

A *fejlődő országokból* származó import részaránya (az 1992. évi jelentős csökkenés után) 1993-tól minden évben emelkedett (szemben az ide irányuló exportéval), következésképpen a mérlegdeficit növekvő hányada is ebben a régióban keletkezik. (Lásd a 7. táblázatot a következő oldalon.) Az utóbbi években gyorsan nőtt az import a máshová nem sorolt országokból is (mint például Kínából). Mindez indokolttá tenné, hogy sokkal nagyobb erőfeszítéseket tegyünk a fejlődő országokba irányuló kivitel növelésére.

Az Európai Unióból származó behozatal részaránya 1998–1999-ben nőtt erőteljesebben. Az utóbbi évek érdekes fejleménye ugyanakkor, hogy az Európai Unió kívüli fejlett országok (USA, Japán) részaránya az importban (a korábbi 9%-ról) mára már tíz százalék fölé emelkedett. (Az

exportban az EU-n kívüli fejlett országok részaránya 6,4 %-ról 8,7 %-ra nőtt 1996 óta.)

7. táblázat

A kereskedelmi mérleg szerkezete főbb ország-csoportok szerint (1991–1999)

Százalékban, egyenleg = 100

Egyenleg	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1996*	1997	1998	1999 I-VIII.
Közép- és kelet- európai országok	-28,1	-84,5	-38,7	-26,5	-22,0	-30,1	-29,8	-14,0	-8,5	-22,3
Ebből: CEFTA						-3,5	-9,7	+8,0	+10,1	-1,4
Fejlett országok	-55,1	-22,3	-58,3	-66,8	-75,8	-65,0	-41,1	-29,4	-27,0	-17,3
Ebből: EU	-2,6	+168	-24,5	-30,0	-55,6					
EU-15 ^c						-47,4	-14,4	+13,0	+11,2	+11,0
Fejlődő országok	-3,7	+22,9	-2,0	-5,6	-14,0	-14,7	-24,1	-46,6	-51,9	-46,4
Máshová nem sorolt országok ^b	-12,9	-21,5	-1,3	-0,3	+11,3	+12,9	-5,0	-9,9	-12,6	-14,1

Megjegyzés: a - jel deficitet, a + jel aktívumot jelez.

Forrás és megjegyzés: lásd az 5. táblázatnál

A kelet-középeurópai országok súlya a *kereskedelmimérleg-deficit*ben rendre nagyobb, mint akár az exportban, vagy az importban. Ez alól 1997 és 1998 jelentett kivételt, 1997-ben a CEFTA kereskedelem aktívvá válása, és 1998-ban pedig az energiahordozók (és részben a nyersanyagok) drasztikus árcsökkenése következtében.

A fejlődő országok viszonylatában az importtöbblet jelentős növekedése figyelhető meg: a vámszabad területek forgalmával együtt 1996-ban a fejlődő országok régiójában keletkezett deficit az előző évihez képest csaknem megkétszereződött, és 1997-től, a délkelet-ázsiai válságot

követően már a teljes külkereskedelmi hiány közel fele ebben a relációban képződik.

A legfontosabb változás a magyar külkereskedelem piacszerkezetében azonban az EU országokkal bonyolított (és ezen belül is a Németországgal folytatott) kereskedelemben következett be. A 7. táblázatból jól látható, hogy az export dinamikus növekedése a fejlett országok felé 1996-tól (vám szabadterületekkel együtt) az itt keletkezett deficit összes mérleghiányon belüli arányának jelentős mérséklődésével járt együtt, ami egyértelműen az EU országokkal folytatott külkereskedelem aktívvá válásának volt a következménye.

Termékszerkezet (SITC)⁴⁰

A magyar *export* pozícióromlása a nyolcvanas évek második felében elsősorban a gépexport fokozódó versenyképességi problémáival függött össze.

Az 1985. évi magyar export 35%-át kitevő (SITC nomenklátúra szerinti) gépipari export aránya 1990-re 28%-ra csökkent és az 1985. évi kivitel értékének csupán 89%-át érte el, miközben a világ gép- és berendezésimportjának megduplázódásával e termékcsoporthoz a világ összimportjában 34%-ról 40%-ra emelkedett. Az élelmiszerek, vegyipari és a fogyasztási cikkek exportja – a gépexport visszaeséséhez és az összexport 112%-os növekedéséhez képest dinamikusabban – átlag 20%-kal –, de a világkereslet dinamikájától – 154%, 194%, 219% – jócskán elmaradva nőtt az öt év alatt.

---

⁴⁰ 1996-tól a külkereskedelem főbb termékcsoporthoz szerinti adatai (az EU statisztikáknak megfelelően) az alkatrész- és félkésztermék-forgalmat nem az anyagokkal, hanem a megfelelő késztermék-csoportba sorolva közlik. Ezek az adatok értelemszerűen nem hasonlíthatók össze a magyar gyakorlatban addig használt hagyományos árucsoport bontás szerinti adatokkal. A külkereskedelem adatainak dollárra való átszámítását is még 1991-ben is nehezíti a nem konvertibilis kereskedelem létezése. Ezért 1992-től, az új rendszer szerint mutatjuk be a termékszerkezet változásait, a szöveges részben azonban utalunk néhány (a hagyományos szerkezetben kimutatható) fontosabb jelenségre.

Az 1991. évi kényszerű piacváltás is elsősorban a gépipari exportot vetette vissza: részaránya az 1990. évi 28%-ról egy év alatt további 6 százalékponttal csökkent. Ettől kezdve a gép- és berendezés kivitel – az 1992. évi jelentős visszaesés után – 1993-ban gyorsabban, majd az összexporttal azonos ütemben növekedve – az összexport 25–26%-a körül ingadozott. A vámszabadterületek forgalmának figyelembevétele a gépexport súlyát jelentősen (1996-ban több mint tíz százalékponttal) felfelé módosította. Az itt megvalósított beruházások révén keletkezett pótlólagos exportkapacitások 1997-től az export fő húzóerejévé váltak. (Lásd a 4. ábrát.)

Az élelmiszerek és az egyéb feldolgozott termékek gyártói⁴¹ 1991-ben viszonylag gyorsan tudtak váltani. Ezt követően azonban az élelmiszer-export (1995 kivételével) minden évben veszített súlyából, amit a vámszabad területek forgalmával korrigált adatok még jobban hangsúlyoznak (1996-ban ez 3%-os csökkenést jelentett). Az orosz válság és az élelmiszer-árak tavalyi drasztikus csökkenése is az árucsoport exportarányának további mérséklődésével járt. (1997-ben még 13%, 1998-ban 10,5 % és 1999. júliusában már csak 7,5.)

A nem gépipari feldolgozott termékek az exportnak mindvégig 45–46%-át (vámszabad területekkel együtt 1996-ban 36%-át) tették ki.⁴² 1997-ben, a feldolgozott iparcikkek igen heterogén csoportjának együttesen (dollárban, folyóáron) 11%-os növekedése mellett is tovább csökkent ennek a termékcsoporthoz az exportaránya. 1998-ban és 1999 első hónapjaiban pedig az orosz válság hatására (elsősorban a gyógyszer, vegyi és műanyagárak exportja esett vissza, amit a készbőr, gumi, textil- és

---

⁴¹ Főként a fogyasztási cikk-exportőrök, bár ebben 1991-től a bér munka bruttó módon való számbavétele is szerepet játszott.

⁴² A hagyományos áruszerkezet alapján tudható, hogy ezen belül a legdinamikusabban fejlődő termékcsoporthoz – 1993 és 1995 kivételével – mindvégig az összexport negyedét kitevő fogyasztási cikkek-kivitel volt.

ruházati termékek, bútor, optikai cikkek és tudományos eszközök fejlett országokba dinamikus növekvő kivitele ellensúlyozott.

A nyersanyagok exportaránya az új rendszer szerint a vizsgált időszakban 7%-ról 4,4 %-ra⁴³, majd 1997 végére 3,8 és 1998-ban 2,9 %-ra, és 1999. júliusában 2,4 %-ra csökkent.

Az 1997-től tapasztalt rendkívüli exportdinamika tehát leginkább egy *Jánossy* [1966] féle "háborús" helyreállítási periódusra emlékeztet, természetesen gyökeresen megváltozott tartalommal, és arra utal, hogy a gépipari exportőrök alkalmazkodása (a külföldi befektetők segítségével is) meglehetősen hosszú időt igénylő folyamat volt.

A gép- és berendezés export dinamikus bővülése az ágazaton belüli kereskedelem térhódításával is összefüggött⁴⁴, ami különösen a vámszabadterületek forgalmára látszik jellemzőnek.

A gazdaságstabilizációt követően, a 8%-os importpótlék bevezetése, a forint csúszó leértékelése, a még 1995-ben is magas vámilletékek, valamint az export-vámvisszatérítés – jelentős forgóeszközt igénylő – rendszere következtében főként az alkatrész-összeszerelésre létrejött, zömmel külföldi érdekeltségű, valamint a döntően exportra termelő, de jelentős importhányaddal dolgozó (főként gép-, és kisebb mértékben egyéb feldolgozóipari) cégek tevékenységüket az ipari vámszabad területeken növelték intenzíven. Következésképpen már 1995-ben az itt gyártott és exportált termékek értéke a vámstatisztika szerinti export 11%-ával azonos

---

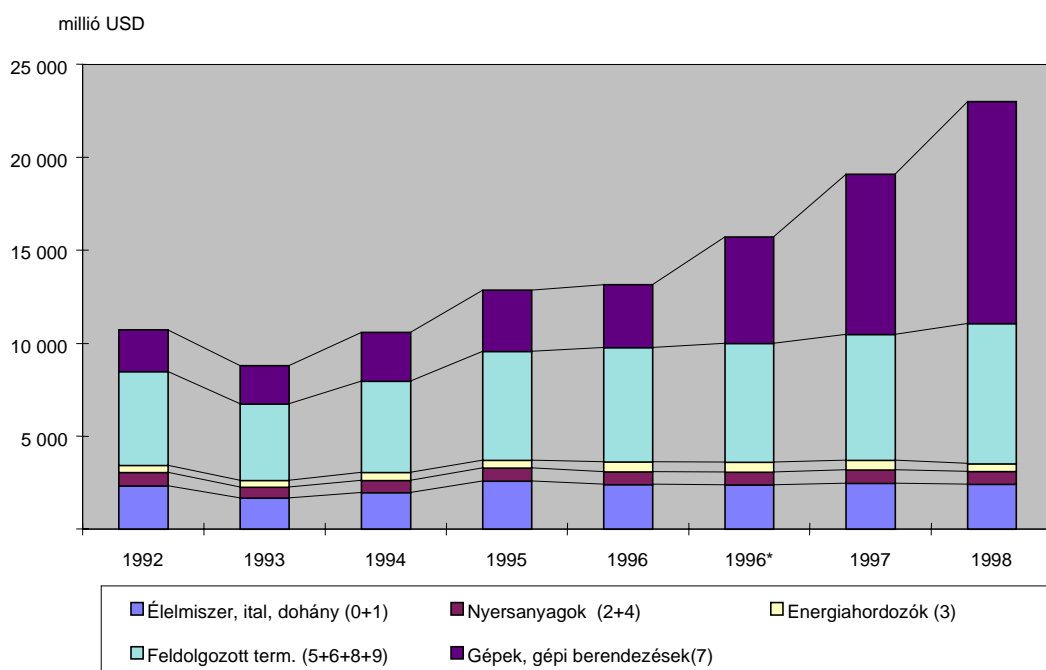
⁴³ A hagyományos besorolás szerint ugyanakkor az anyagok, alkatrészek és félkész-termékek termékcsoportjának a kivitele – az 1992. évi visszaesést követően – folyamatosan, 1995-re már az összexport közel 40%-ára nőtt.

⁴⁴ A gépek és szállítóeszközök kategóriája SITC7 kód szerint a gépgyártáshoz felhasznált anyagokat, alkatrészeket is tartalmazza. A hagyományos (magyar) árufőcsoport-bontás ezeket az anyagok, alkatrészek és félkész-termékek csoportjába sorolta. A gépexport aránya a hagyományos struktúra szerint 1991-ben 12.7% volt, míg a SITC7 szerint közel 22%. A közel tíz százalékpontos különbség tehát a gépgyártáshoz felhasznált anyagok, és alkatrészek exportarányát jelzi.

nagyságrendet ért el, a magyar vámhatárt nem érintő behozatal pedig a vámstatisztika szerinti összimport 8%-ával volt azonos. Ezek az arányok 1996-ban 18%-ra illetve 13%-ra emelkedtek. Jelenleg pedig már az export 42%-a származik az ipari vámszabad-területekről.⁴⁵

A gépexportálók ma már csaknem kizárólag a vámszabad területekre koncentrálódnak, a Németországba irányuló gépexport dinamikájának mérséklődése 1999. első felében is a vámszabad-területi export dinamikájának visszaesésével járt együtt. 1998-tól – a bér munka EU szabályozásának változását követően – egyre több bér munkát végző cég helyezi át tevékenységét a vámszabad területekre.

4. ábra

A kivitel áruszerkezete

(SITC nomenklatúra szerint)

Megjegyzés: 1996-ra a vámstatisztika és a vámszabad területek forgalmával együttes adatokat is közöljük, 1997-re már csak ez utóbbi szerinti adatok állnak rendelkezésre.

Forrás: KSH: Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv, és GM-KOPINT-DATORG Vámstatisztika

⁴⁵ 1999. április végi adat.

Fontos megjegyezni, a vámszabad-területi forgalmat a multinacionális vállalatokkal, a vámhatáron belüli külkereskedelmet pedig a hazai (nemzeti) vállalatokkal azonosító nézetekkel ellentétben, a vámszabad területeken működő több tucat multinacionális cég érdekelttségébe tartozó vállalat mellett, a vámhatáron belül is számos külföldi tőkével működő cég vesz részt a külkereskedelemben. A vámszabadterületeken működő cégek jellemzőinek meghatározásakor sokak figyelmét elkerüli, hogy a vámszabad területeken működő cégek száma és exportképessége is évről évre, és vállalatonként is eltérően változott (1997-ben még 87, 1998 végén 86 és 1999. április végén pedig 95 cég működött ipari vámszabad-területen). 1999 első négy hónapjában például a vámszabad-területek exportja – az ott végzett bér munkával együtt – 38%-kal volt nagyobb, mint egy évvel korábban, holott nyolc kiemelt vámszabad-területi cég exportja csupán áprilisban 56 millió dollárral csökkent.

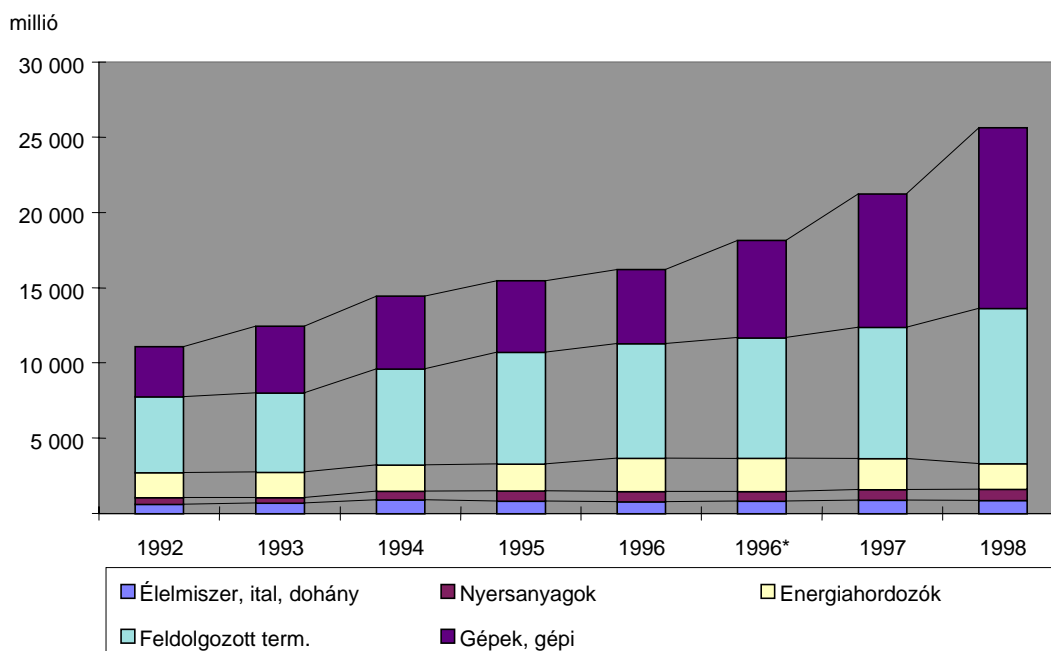
A vámszabad-területek forgalma döntően az EU országaival bonyolódik. Az ide irányuló export növekedési üteme 1999 első hónapjaiban 29% volt. Új jelenség ugyanakkor, hogy az egyéb országok és a fejlődő országok irányában a növekedés több mint kétszeres (230%), illetve három és félszeres (368%) volt.

Az *import* szerkezeti változására jellemző, hogy a legnagyobb tételt jelentő (1991-ben az összimport 43%-át kitevő) nem gépipari feldolgozott termékek behozatala – két év kiugró (1992-ben 46%-ra és 1995-ben 48%-ra való) növekedését leszámítva –, 42–44% körül stabilizálódott.⁴⁶ Az élelmiszerimport (6% körüli) részaránya mindvégig alatta maradt az 1990. évi (7,7 %-os) részaránynak, és az energiahordozók- és a villamosenergia-import súlya is csak 1991-ben és 1996-ban nőtt jelentősebben (1,5 illetve 1,9 százalékponttal). Az időszak egészében azonban az energiaimportot is a relatív csökkenés jellemezte (az 1991. évi közel 16%-os részaránnyól

---

⁴⁶ Ezen belül, a hagyományos nomenklatúra szerint a fogyasztási cikk-importaránya 1990-ről 1991-re 5%-kal nőtt, ezt követően pedig az összimport 21-22%-a körül ingadozott. Az anyagok, alkatrészek, félkész-termékek importaránya egészen 1994-ig folyamatosan csökkent, ezt azonban 1994-1995-ben e javak behozatalának dinamikus [3,4, 5,4 százalékpontos] részarány-növekedése váltotta fel, ami a beruházások élénkülése mellett egyértelműen az ágazaton belüli kereskedelem növekedésére utal.

1997-re - a vámszabad területekkel együttes forgalomban – 9,7 %-ra, majd az energiaárak visszaesésének hatására 1998-ban 6,6 %-ra).

5. ábra

A behozatal áruszerkezete (SITC nomenklatúra szerint)

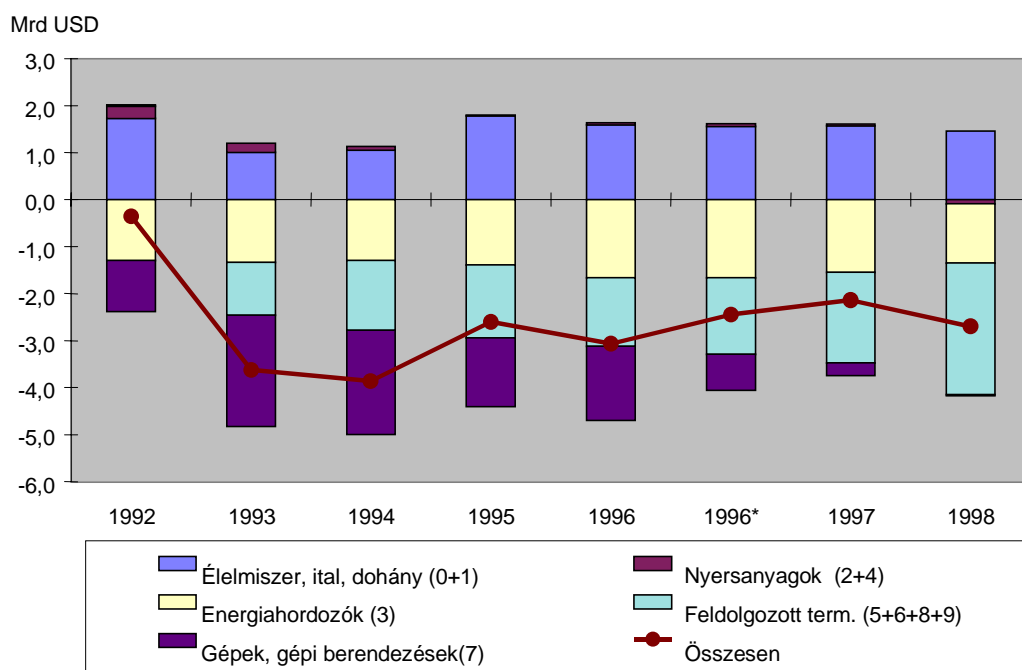
Forrás és megjegyzés: mint az előző ábránál

Az összimport tartósan 30%-át kitevő gép- és berendezés import – az 1991–1992. évi jelentős visszaesés után – 1993-tól kezdett növekedni. A vámszabad területek forgalmával együttes részarány is azonban még 1996-ban sem érte el az 1993-as részarányt. 1997-ben ugyanakkor a gépek és berendezések importja már az összes import 42%-ával, és 1998-ban pedig csaknem 47%-ával volt azonos. (1999 első hónapjaiban a gépimport dinamikája is jelentős mértékben, az export ütem-csökkenésénél nagyobb mértékben, visszaesett, az összes importnak azonban már csaknem felét ezek a termékek tették ki.)

A *kereskedelmimérleg-deficit* növekedése 1993-tól döntően a gépek és berendezések import-többletének ugrásszerű, és 1995-től az energia-hordozók forgalmában (döntően a jelentős áremelkedések hatására) keletkezett hiány növekedésével magyarázható (lásd a 6.ábrát).⁴⁷ Az élelmiszeripari termékek forgalmára szokásosan jellemző aktívum is jelentősen mérséklődött 1993-ban és 1994-ben. 1995-ben a stabilizációs intézkedések hatására a gépek és gépi berendezések importtöbblete jelentősen mérséklődött összefüggésben a beruházások visszaesésével. Az élelmiszerek exporttöbblete – részben a reálbércsökkenés következtében mérséklődő hazai fogyasztás és az exportérdekeltség növekedése következtében – pedig ettől kezdve – a visszaesést megelőző évek aktívumát is – meghaladta.⁴⁸

6. ábra

A külkereskedelmi mérleg alakulása (SITC nomenklatúra szerint)

⁴⁷ A hagyományos számbavétel adataiból tudható, hogy ehhez az anyag-, alkatrész- és félkésztermék-forgalomban keletkezett hiány kisebb mértékű növekedése és a fogyasztási cikkek exporttöbbletének eltűnése is hozzájárult.

Megjegyzés: 1996-ra a vámstatisztika és a vámszabad területekkel együttes adatokat is közöljük.

Forrás: KSH, Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv és KOPINT-DATORG

Az újonnan belépő (híradástechnikai, elektronikai, irodagép- és járműgyártó) exportkapacitások (és a vámszabad területekre is kiterjedő számbavétel) következtében 1997-től tapasztalt legfontosabb változás, ami egyben a gép-külkereskedelem minőségi átalakulását is egyértelműen jelzi, hogy a dinamikus exportbővülés a korábbi évekre jellemző jelentős (nagyarányú és a forgalom bővülésekor tovább növekvő) deficit eltűnésével járt együtt.

A magyar gép-külkereskedelem rendkívül dinamikus fejlődése az utóbbi években, a nagy multinacionális vállalatok jelenléte, és a magyarországi termelést a világpiaci hálózataikba integráló tevékenysége folytán (a külkereskedelem főbb termékcsoportok szerinti szerkezetében főként 1997-től nyilvánvalóvá vált jelentős változások alapján) feltehetően az ágazaton belüli kereskedelmi áramlások részarány-növekedését jelentik a magyar külkereskedelemben is. E fejlődés eredményeként a külkereskedelmi deficit az EU országokkal mára már jelentősen mérséklődött, Németországgal pedig jelentős aktívumot mutat.

Érdemes összevetni a magyar kereskedelmi mérleg alakulását az általunk vizsgál négy ország mérleg-adataival (lásd a 8. táblázatot). A magyar kereskedelmi deficit lényegesen kisebb, mint Spanyolország, Portugália, vagy Görögország importtöbblete, melyek mind erősen nőttek is a csatlakozást követően. Írország ezzel szemben jelentős aktívumra tett szert. Az ír aktívum egyik fontos tétele a mezőgazdaságból származik, hasonlóan ahhoz, ahogy a magyar külkereskedelemben ez az az ágazat, aminek exporttöbblete van. Valamennyi ország esetében az energia-

---

⁴⁸ Emellett, a megszorító intézkedések, a reáljövedelmek drasztikus visszaesése és az import drágulása hatására a fogyasztási cikkek forgalma is 1995-ben kiegyensúlyozottá vált.

hordozók importja a deficit egyik számottevő tétele. A magyar gépforgalom passzívumának említett eltérése leginkább a spanyolhoz hasonló, mert Görögország és Portugália gépmérlege erősen passzív maradt, sőt az előző, még nőtt is. Írország, ezzel szemben erőteljesen növelni tudta gépkiviteli többletét. A többi országgal összevetve,

viszonylag magas a könnyűipari cikkek terén a magyar importtöbblet. Portugáliának is, Írországnak is ezekből a cikkekből 2–3 milliárd dolláros exporttöbblete van, míg Magyarország és Spanyolország esetében körülbelül ekkora a passzívum.

8. táblázat

1988-ban és 1995-ben

millió dollárban

SITC Árucsoportok	Spanyolország		Portugália		Görögország*		Írország	
	1988	1995	1988	1995	1988	1995	1988	1995
0 Élelmiszer és élő állat	309	-387	-1286	-2737	-892	-850	2797	5412
1 Ital és dohány	-81	-479	290	255	142	63	196	443
2 Nyersanyagok	-3245	-4393	-288	-196	-416	-129	424	254
3 Ásványi fűtőanyag	-5107	-7669	-1142	-2100	-326	-1098	-776	-873
4 Zsiradékok	505	163	10	-82	16	250	-49	-89
5 Vegyi áru	-2673	-5872	-1116	-2338	-1214	-2255	511	3942
6 Feldolgozott termékek	999	134	-681	-1252	-1116	-1999	-923	-1550
7 Gép és szállítóeszköz	-9970	-1694	-5011	-5059	-3416	-5345	526	1472
8 Feldolgozott termékek	-804	-2535	2330	3359	478	-428	389	2413
9 Egyéb termék	149	458	7	-155	106	81	108	45
Összes	-19923	-22273	-6887	-10305	-6640	-11710	3203	11470

A külkereskedelem főbb ország- és árucsoportok szerinti szerkezeti változásai alapján tehát megállapítható, hogy *a főbb piacok szerinti szerkezet évtized elején bekövetkezett erőteljes átrendeződését követően*

viszonylag gyorsan stabilizálódott és csak kis mértékű (főként a partnerek keresletétől függő) ingadozás volt megfigyelhető (a fejlődő országok exportban tartósan csökkenő, az importban viszont az 1992-es visszaesést követően növekvő szerepétől eltekintve).

A termékszerkezetben a főbb árucsoportok szerinti arányok visszarendeződése ugyanakkor sokkal hosszabb időt igényelt. A beruházások – hosszú távú stagnálása, majd drasztikus visszaesése után – 1993 végén megindult növekedése a forint felértékelődésével és a monetáris politika lazulásával egyidejűleg (1993–1994-ben) a gépek és berendezések jelentős, és a fogyasztási cikkek kisebb mértékű importtöbblet-növekedését eredményezte. Ez a stabilizációt követően gyorsan mérséklődött, a beruházásokat is némiképp visszavetve, de a már – főként külföldi tőkével – megvalósított beruházások üzembeállításával az export (és főként a gép- és berendezésexport, valamint az ehhez szükséges alkatrész- és félkésztermék-forgalom) 1997-ben is folytatódó erőteljes bővülését eredményezte. Ily módon a külkereskedelem főbb árucsoportok szerinti szerkezete a korábbi, a nagy átrendeződést megelőző időszakra emlékeztet, nyilvánvalóan azonban ez ma a korábbtól teljesen eltérő tartalmat, működést, minőséget jelent. A jelenlegi gépexportunk termékösszetétele már teljesen eltér a KGST keretében szállított árustruktúrától. Figyelembe kell azonban azt is venni, hogy a statisztikában szereplő áru-meghatározás sok esetben megtévesztő, mert a vállalatok gyakran csak a termelés egy-egy fázisát végzik nálunk, és annak versenyképességétől, hatékonyságától függ, hogy a struktúraváltozás mennyire előnyös a számunkra.

Mindezek alapján tehát azt mondhatnánk, hogy egy sor tekintetben a teljes jogú tagság elnyerésétől ma várható hatások Magyarországon (mind az elérhető előnyök, mind az alkalmazkodás költségei, és a várható hátrányok nagysága is) a dél-európai országokban tapasztaltaknál kisebbek lesznek. Az eddigiekből azonban az is nyilvánvaló, hogy a csatlakozással

járó újabb nyitási periódus feltétlenül egy újabb alkalmazkodási kihívást jelent majd a vállalatok számára, és annak sikere alapvetően attól függ, hogy a munkaerő-, tőke- és pénzpiacok funkcionális működése, rugalmassága, valamint az alkalmazott gazdaságpolitikák milyen mértékben segítik, illetve hátráltatják a strukturális és hatékonysági alkalmazkodást.

MI VÁRHATÓ? A CSATLAKOZÁS HATÁSA A KÜLKERESKEDELEMRE

Nem várható sem az export, sem az import elmúlt évekbeli dinamikájának tartós és változatlan ütemű fennmaradása, de a nettó külföldi működőtőke-beáramlás relatív nagyságrendje (deficit-finanszírozó képessége) is várhatóan mérséklődik.

Az export és az import 1993–1998 közötti időszakra jellemző dinamikájának tartós fennmaradása esetén, az export (dollarban, folyó áron) évi átlagban 21%-kal, az import pedig 16%-kal növekedne. (Az idősort természetesen a vámszabadterületek bekerülése a statisztikába jelentősen befolyásolta. Ennek kiszűrése azonban éppúgy félrevezető lenne, mint számbavétele.) Ekkor, a külkereskedelmi áruforgalom mai 3–3,5 milliárd dolláros hiánya folyamatosan csökkenne, és 2002-re exporttöbblet váltaná fel. 2003-ban az aktívum már közel 3 milliárd dollárt (a GDP 4%-os növekedése esetén, annak 4,8 %-át), 2004-ben pedig megközelítené a 6 milliárd dolláros értéket, a GDP közel 10%-át. Ez nyilvánvalóan irreális, amit már a 1999. évi fejlemények, a forgalom előző évinél jóval szerényebb ütemű növekedése, és a mérleghiány némi növekedése is alátámasztott.

A válságból való kilábalás idején regisztrálható gyors növekedést egy idő után értelemszerűen – kedvező külső és belső feltételek mellett is – konszolidáltabb, tartósan fenntartható export- és importnövekedés váltja fel. Becslésünk szerint évi átlagban, dollarban 10% körüli növekedéssel lehet számolni, ami magasabb az EU országok átlagánál, és hasonló az általunk vizsgált négy ország külkereskedelmi dinamikájához.

A vám- és egyéb korlátok további lebontása, megszűnése, valamint a csatlakozási tárgyalások előrehaladása mind a befektetőkre, mind az Európai Unió piacaira törekvők exportképességére ösztönzően hat majd, és bár ez az import dinamikus bővülésével jár együtt, a nagyobb verseny, a beszerzési alternatívák növekedése, a termelés globalizálódásából fakadó előnyök fokozott kihasználása mindenképpen az export- és versenyképesség javulását eredményezi. A nagyobb fokú integrálódás, a gazdaság nyitottságának értelemszerű növekedése az export konjunktúra-érzékenységeinek fokozódását is maga után vonja, mint ahogy nyilvánvalóan vesztesei is lesznek e folyamatnak. Az EU csatlakozásra való felkészülés tehát várhatóan egy újabb, bár a korábbinál jóval kisebb nagyságrendű nyitási periódust is indukál a csatlakozás körüli években.

A csatlakozás időpontjának közeledtével a KMT-beáramlás feltétlenül megélénkül, számolni kell azonban a hazai vállalkozások növekvő külföldi befektetéseivel és a már működő vállalkozások növekvő profittranszferével is, valamint azzal, hogy a mára kialakult tulajdonosi szerkezet az egyes ágazatokban (a külföldi befektetők és azon belül is a multinacionális vállalatok egyre inkább domináló szerepe és a koncentráció magas foka) korlátot szab a további befektetéseknek. Ezekre a feltevésekre alapozva és évi átlagban kétmilliárd dollár (a prognosztizált GDP 3–4%-a) körüli működőtőke beáramlással számolva a várhatóan keletkező deficit jó része finanszírozható lesz, bár a növekvő profittranszfer és működőtőke kiáramlás miatt a modernizációs deficit tartós finanszírozásához a külföldiek megtakarításai mellett más források mobilizálása is szükségesnek látszik. Hosszabb távon természetesen elképzelhető egy olyan fejlődési alternatíva is, mely – Írországhoz hasonlóan – az importtöbblet számottevő csökkenésével, esetleg aktívum kialakulásával számol, de ez nagyságrendileg nagyobb külföldi tőkebeáramlást, és a keleti, illetve fejlődő országok piacainak jelentős mértékű bővülését feltételezi.

Az elmúlt másfél év fejleményei máris igazolták a gazdaság növekvő érzékenységét a külső körülmények változásaira, egyúttal azonban a korábbiakkal össze nem hasonlítható alkalmazkodó-képességét is.⁴⁹ A KMT-beáramlás trendje (privatizációs bevételek nélkül 1,5–2 milliárd dolláros értéke) a külső körülmények kedvezőtlen változása ellenére stabilnak bizonyult. A nem adósság generáló egyéb finanszírozási források beszűkülése (a tulajdonviszonyt megtestesítő portfólió befektetések felére csökkenése és a profittranszfer megkétszereződése 1998-ban, a tőzsde drasztikus zsugorodása és máig lassú regenerálódása) azonban *a magyar gazdaság külső hatásokra való fokozott érzékenységére (sebezhetőségére)* hívta fel a figyelmet. *A deficit finanszírozása tehát mindenképpen tartósan a gazdaságpolitika központi kérdése marad.*

A külső körülmények kedvezőtlen alakulását átmenetinek feltételezve⁵⁰ a magyar gazdaság már bizonyított gyors alkalmazkodó-képessége alapján az export és az import (folyó áron, dollárban) évi átlagban 10%-os növekedését fenntarthatónak tartjuk a következő években is. Ez az export és az import 1998. évi tényszámait és 1999 évre prognosztizált növekedését figyelembe véve 2002-re 4,2 és 2003-ban 4,6 milliárd dollár körüli áruforgalmi hiányt eredményezne. A GDP 5%-os éves növekedését feltételezve, ez 7%-os GDP arányos hiányt jelentene. Ilyen nagyságrendű hiány tartós finanszírozása – az eladósodás növekedése nélkül – csak akkor lehetséges, ha a KMT-beáramlás évi átlagban a GDP 4–5 %-át teszi ki (a csatlakozásig ennél nagyobb arányt), és az EU előcsatlakozási, majd a

---

⁴⁹ V.ö. az 1993. évi nyugat-európai recesszió hatását a magyar exportra (amikor az összexport 17%-kal csökkent az import 13%-os növekedésével egyidejűen), és az 1998 ősztől az orosz válságra és a fő partner országok gazdaságának és importkeresletének jelentős mérséklődésére adott választ: 1998-ban az export [dollárban] 20%-kal tovább nőtt, és 1999 első félévében is - az orosz export 63%-os csökkenése és a CEFTA országok növekvő protekcionizmusa ellenére – a magyar összexport még mindig dinamikusabban (5,8%-kal) nőtt, mint a környező országoké.

⁵⁰ Bár az orosz válság oldódása még hosszabb ideig várat magára, főbb partnereink gazdaságának élénkülése máris mutatkozik.

csatlakozást követően a különböző EU alapokból elnyerhető támogatások a lehetséges maximumot (a GDP 4%-át) érik el. A modernizációs deficit finanszírozása tehát igen kedvező gazdasági növekedés és külső feltételek mellett is, továbbra is megoldandó probléma marad, különösen, ha figyelembe vesszük a kiáramló tőke- és tőke-jövedelmek értelemszerű és dinamikus növekedését is. (Kedvezőtlen külső körülmények, lassú export-növekedés mellett kisebb deficit keletkezne, ez azonban lassabb gazdaság-növekedést eredményezne, azaz a finanszírozás problémáját nem csökkentetné.) A fenti fejtegetés annak a valószínűségét is felveti, hogy a csatlakozást megelőzően szükséges lesz a forint árfolyamának változtatására, a hiány mérséklése (az exportképesség növelése és az import drágítása) érdekében.

A gazdaság nyitottsága: Export-orientáció, import-behatolás

Az exportorientáció és az importbehatolás mérésével egy gazdaság külső hatásoktól való „függését”, az azokra való reagáló képességét kísérelik meg meghatározni. Egy ország gazdasági nyitottságának nagyságrendje egyben az exportorientált fejlődés korlátjait is kijelöli: nyilvánvaló, hogy csak kevés, kivételes adottságú ország (Hong-Kong, Szingapúr) esetében lehetséges a GDP 100%-át meghaladó mértékben exportálni, vagy azt megközelítő importot finanszírozni.

A GDP 5%-os növekedését és az export és az import 10% körüli dinamikáját feltételező prognózis esetén *az exportorientáció és az importbehatolás mértéke az 1998. évi 48%, illetve 54%-ról a csatlakozás várható időpontjáig (2002-ig) a GDP 58% illetve 65%-ra, 2003-ra pedig 61%, illetve 68%-ra emelkedne.* Már a mai arány is jóval meghaladja a dél-európai országok (mint például Spanyolország⁵¹) gazdasági nyitottságának

---

⁵¹Az EK csatlakozás hatására a leglényegesebb változást a spanyol gazdaság nyitottságának ugrásszerű emelkedése jelentette. (Az export és az import együttes részaránya az 1985-ös 39%-ról 1988-ra a GDP 47 %-ára nőtt.) A vámlebontás

mértékét az EK-hoz való csatlakozásuk idején, amiből arra következtethetünk, hogy *a magyar csatlakozás a gazdasági nyitottság mai fokán valószínűleg kisebb áldozatokat kíván*. Ugyanakkor néhány Magyarországhoz hasonló nagyságú európai ország (mint például a BENELUX államok) nyitottságának nagyságrendje (70–80 %) tükrében ez a prognózis korántsem irreális. Az export-orientáció és az importbehatolás GDP arányai közötti akár tíz százalékpontnyi különbség sem ritka az EU országok között. Azaz elvileg a prognosztizált deficit finanszírozása nem ad okot a gazdaságpolitikának a gyors beavatkozásra.

A KMT-beáramlás nagyságrendje eddig – KMT/GDP arányok szerint, 1993–1994 kivételével – bőven elegendő volt a külkereskedelmi áruforgalom és még inkább az áru- és szolgáltatásforgalom együttes hiányának fedezésére. A KMT-beáramlás pozitív hatása még 1998-ban is kimutatható volt, amikor a deficit mérséklődésének korábbi trendje megfordulni látszik.

A modernizációs deficit finanszírozási problémájára a külföldi működőtőke-befektetések, az EU előcsatlakozási, majd támogatási alapjai mellett a szolgáltatás-kereskedelem (turizmus, oktatás, egészségügy deviza bevételének kiadásokét meghaladó) fejlődése, fejlesztése jelenthetne tartós megoldást. Ennek a várakozásnak a realitását más, korábban csatlakozott országok⁵², vagy az USA példája mellett a magyarországi tendenciák is alátámasztják: a szolgáltatásforgalommal együttes áruforgalmi adatok (GDP szerinti áru- és szolgáltatás forgalom adatai)

---

eredményeként értelemszerűen mérséklődött egy sor termék versenyképességi előnye, ami az export lassabb és az import ezt jóval meghaladó ütemű növekedésében is megmutatkozott. (Elsősorban az EK-ból származó import nőtt az EK-n kívüli kereskedelem rovására.) Az import/GDP aránya 17,6%-ról 25,6%-ra emelkedett, miközben az export GDP aránya 21% körül stagnált. Következésképpen a kereskedelmi és fizetési mérleg folyamatos romlása jellemezte ezt az időszakot.

⁵² Az áru- és szolgáltatás export és import együtt Spanyolországban a GDP-nek 44%-át tette ki, Portugáliában 69%-ot, az EK-ban átlag 61% volt és Görögországban is 55% 1985-ben.

eddig is a vámstatisztika szerinti (vámszabad-területekkel együttes) deficitnél jóval kisebb és 1995-től gyorsabban csökkenő GDP-arányos hiányt mutattak (1998-ig).

Szerkezeti változások

Szerkezeti változásokra a külkereskedelmi áruforgalom termék- és piacszerkezetében is számítani kell, bár ennek mértéke várhatóan kisebb lesz az eddig végbement strukturális átalakulásoknál. A magyar külkereskedelem EU országokra való koncentrációja már ma is jóval meghaladja a korábban csatlakozott országoknál megfigyelhető arányokat.⁵³ Ennek további kismértékű fokozódása – főként a behozatalban – minden bizonnyal bekövetkezik. A CEFTA országok gazdasági nehézségeinek mérséklődésével, az EU csatlakozás közeledtével az ebben a relációban a magyar exportot fékező gátak is elhárulnak majd, mint ahogy az oroszországi gazdasági viszonyok rendeződését követően az orosz, ukrán piacokon is – ha nem is a korábbi nagyságrendben – de ismét megjelennek majd a Magyarországon gyártott termékek. Fontos változást a magyar külkereskedelem piacszerkezetében (és egyben a mérleg alakulásában is) az jelentene, ha a magyar exportőröknek a távol-keleti és latin-amerikai piacokon sikerülne export-részarányukat növelni, ahonnan ma a legdinamikusabb az import bővülése. (Ez azonban nagy valószínűséggel csak a helyszínen megvalósítandó működőtőke befektetéssel együtt lehetséges.)

A következő évekre a csatlakozás előrehaladtával, a vámok és egyéb korlátok további lebontásával, a páneurópai kumuláció struktúra módosító

---

⁵³ Az EU aránya 1999 közepén a magyar exportban 76% és az importban 65% volt. Spanyolországban ezzel szemben, ahol a külkereskedelem már a csatlakozás idején is kiemelkedő mértékben Európára, és azon belül is az Európai Közösség országaira koncentrálódott, az export mindössze 49%-a, és az import 58%-a bonyolódott az EK országaival.

hatásai következtében a magyar gazdaság várhatóan még szorosabban kapcsolódik majd az Európai Unió országaihoz. Az exportban a már jelenlévő külföldi tőkével működő magyarországi cégek már megkezdett, és várhatóan növekvő befektetései a szomszédos országokban a régió kívüli országokba irányuló exportra is ösztönző hatással lesz. Ezzel szemben az importban a fejlődő és a régió kívüli, volt szocialista országok részesedése – az egyre inkább érvényesülő EU szabályozás hatására – mérséklődni fog. Hasonlóan, a vámok további mérséklődésével, megszűnésével a vámszabad területek előnyei is megszűnnek. A bér munka pedig – ami ma még az export egynegyedét teszi ki – az érzékeny termékek vám- és kvótavédelmének fokozatos eltörlésével máris sokat veszített jelentőségéből, mivel egyre inkább elveszti azt az előnyt, amit a késztermék-bevitellel szemben élvezett az EU országaiban.

A termékszerkezet várható további változását és legfőképpen az egyes szektorok export-teljesítményének a dinamikáját alapvetően a vállalatok újabb kihívásokra való reagáló képessége határozza majd meg. Az alacsony (a munkanélküli járuléknál alig magasabb) bérekre alapozó, ma főként bér munkában tevékenykedő cégekre a szomszédos országok már ma is erőteljesen megmutatkozó versenyelőnyei rossz időket hoznak, hacsak nem képesek továbblépni. Erre a partnerekkel közös termékfejlesztés és piacra lépés feltételeinek megteremtésével a hozzáadott érték szerinti termelékenység növelése, és ezzel magasabb bérek mellett is versenyképesebb pozíció megszerzése jelenthetne megoldást. Ebben az esetben is a ruha-, cipő-, bútorexport részarány-csökkenésére, az élelmiszerexport arányának stagnálására, és a szellemi és tudás-intenzív területek dinamikusabb fejlődésére lehet számítani. Ez azonban a ma „magasnak” tartott relatív tudásszint jelentős és széleskörű fejlesztését igényelné.

A külkereskedelem termékszerkezetében a (főként multinacionális cégek tevékenységéhez kapcsolódó) gépipari termékek mai kiemelkedő

aránya ugyan még tovább emelkedhet, azonban az egyoldalúan a beruházási ciklusoknak kitett, erősen koncentrált szerkezet kockázatokat is rejt magába. Az új kihívásokra való gyors alkalmazkodást egy sor ma még meglévő szerkezeti adottság is nehezíti. A növekvő mértékben tudás- és információs technológia (IT) intenzív tevékenységekre való fokozott átállás a mai munkaerőképzés jelentős módosulását, a tudás bérekben is kifejeződő nagyobb fokú megbecsülését, és a jelenleginél nagyobb fokú (szakmák közötti és térbeli) mobilitást igényelne.

Prognózisunk – az elmúlt évek tendenciáinak elemzése és más, hozzánk hasonló fejlettségű országok csatlakozási tapasztalatai alapján – alapvetően arra a feltételezésre épül, hogy *a gazdaság és a külkereskedelem szerkezetében – különösen a csatlakozás konkrét időpontjának közeledtével – szükség lesz további átalakulásokra, ennek mértéke azonban már elmarad a korábbiaktól, és most már főként a mikro gazdaságot érinti.*

A GDP termelés főbb tevékenységek szerinti átrendeződése (a szolgáltatásoknak az árutermelő szektorok rovására történő jelentős aránynövekedése) alapján *a feldolgozóipari export és import bővülése mellett a szolgáltatásforgalom növekvő* (és a külkereskedelmi áruforgalmi deficitet mérséklő) *külgazdasági orientációjú fejlődése, fejlesztése látszik a modernizációs deficit leginkább járható, alternatív finanszírozási megoldásának.* A különböző tevékenységek import-igényességére vonatkozó korábbi elemzésünk is a szolgáltatások – és azon belül is elsősorban a gazdasági, pénzügyi, egészségügyi, oktatási tevékenységek – fokozott külgazdaság orientált fejlesztését indokolná.

Mára azonban a szolgáltatásforgalom fokozódó külgazdaság-orientált fejlődéséhez-fejlesztéséhez fűződő várakozásaink némiképp megcsappantak. A szolgáltatásforgalom teljes körű liberalizálását (1996-tól) követően a korábban évről évre növekvő bevételi többlet tendenciózusan

mérséklődni látszik. Az idegenforgalmi bevételek továbbra is dinamikusan bővülnek, az idegenforgalmi kiadások azonban ezt meghaladó ütemben növekednek. Az idegenforgalmon kívüli egyéb szolgáltatások esetében pedig a kiadások ugrásszerű növekedéséhez a bevételek mérséklődése társul. (Ez a technikai és 1998-ban az üzleti (pénzügyi) szolgáltatásoknál volt egyértelmű.) Annak megítélése, hogy a szolgáltatásforgalom bevételi többletének mérséklődése átmeneti-e, vagy tartós tendenciaváltozás tanúi lehetünk, további elemzést igényel. Az oktatásra, egészségügyre jelenleg fordítható állami eszközök csekély volta, a rendszer átalakításának (magán kórházak, magán biztosítók, versenyt teremtő magánegyetemek létrejöttének) akadozása, nagy időigénye, valamint az a jelentős ellenállás, ami az oktatás és egészségügy szereplőinek részéről minden változással szemben mutatkozik – tovább nehezíti és lassítja a gyors változásokat. Hosszabb távon (és ez az EU-csatlakozás körüli, és az azt követő időszak) meglévő adottságaink alapján mégis ezeknek a tevékenységeknek a külgazdaság-orientált fejlesztése jelenthetne megoldást a modernizációs deficit hosszabb távú finanszírozásának problémájára.

Várható előnyök és az alkalmazkodás költségei

Az integrációs folyamatból származó potenciális előnyök és az alkalmazkodás költségei szempontjából fontos, hogy a kiinduló időszak külkereskedelmi kapcsolatai milyen típusúak: ágazaton belüli, vagy ágazatok közötti csere dominálja-e azokat. Amennyiben a külkereskedelmi áramlások döntően ágazatok között bonyolódnak, az integrációval járó alkalmazkodási költségek várhatóan nagyobbak. (Egyes ágazatok elvesztik verseny-képességüket, a munkaerő- és az állóeszközök átállítása is ágazatok közötti szerkezetváltást igényel, a zsugorodó szektorból jelentős munkaerő és tőke áramlik ki.) Az ágazaton belüli kereskedelmi áramlások jelentős volta esetén ugyanakkor a kereskedelem további liberalizálása miatt felmerülő alkalmazkodási költségek viszonylag kicsik, ha a termelés

racionalizálása ágazaton belül megy végbe, azáltal, hogy a cégek bizonyos termék-féleségre specializálódnak. Az alkalmazkodás költségei tehát alapvetően a tőke- és munkaerő ágazatok közötti mobilitásának fokától, és a reálbér-alakulás rugalmasságától függ majd.

Spanyolországban a csatlakozáskor a kereskedelmi áramlások közel fele ágazatok között bonyolódott. A sajátos bér-megállapodási rendszer azonban jelentős hátrányok forrásává vált. Az alacsony szakmaközi és földrajzi mobilitás, a magas munkaerő-felvételi költségek, a kellően mély és fejlett kötvény- és részvényt piac hiánya, és a hitelhez jutás korlátjai és alacsony hatékonysága (főként a hosszú távú bankhitelek kilátások) miatt ezeket a költségeket semmiképpen nem tartották elhanyagolhatóak az integrálódás előrehaladása során.

Magyarországon (becslések alapján) a kereskedelmi áramlások közel 60%-a már ma is ágazaton belül bonyolódik. A termék-differenciálás, a nagyságrendi előnyök és a külföldi működőtőke-befektetések jelentős és pozitív hatásai máris kimutathatóak az ágazaton belüli kereskedelem fejlődésére. Az ágazaton belüli kereskedelemnek ez az aránya jóval magasabb, mint amit a nyolcvanas években mértek, különösen ha figyelembe vesszük, hogy akkor az ágazaton belüli kereskedelem főként a KGST országok egymásközti kereskedelmében volt megfigyelhető.⁵⁴ A portugál és ír vizsgálatok azt mutatták, hogy mindkét országban jelentősen emelkedett az ágazaton belüli kereskedelem a csatlakozást követően, de alatta maradt az említett magyar szintnek.⁵⁵

A magyar gép-külkereskedelem rendkívül dinamikus fejlődése az utóbbi években, a nagy multinacionális vállalatok jelenléte, és a magyarországi termelést a világpiaci hálózataikba integráló tevékenysége folytán főként 1997-től nyilvánvaló szerkezeti átalakulás az ágazaton belüli kereskedelmi áramlások részarány-növekedését jelentik a magyar külkereskedelemben is. E fejlődés eredményeként a külkereskedelmi

---

⁵⁴ Lásd: Nagy [1995a], Halpern, Kőrösi és Richter [1985], Kovács Z. [1996].

⁵⁵ Lásd: Fontoura [1998], Nagy [1999c] és [1999d].

deficit az EU országokkal mára jelentősen mérséklődött, Németországgal pedig aktívumot mutat. Ezek a pozitív hatások várhatóan felerősödnek a következő években és csökkentik az integráció alkalmazkodási költségeit.

Spanyolországban az ágazaton belüli specializálódás nem elhanyagolható nagyságrendje alapján a csatlakozást megelőzően az integrálódásból jelentős pótlólagos előnyökre számítottak egy sor termék esetében. Az ágazaton belüli kereskedelmi áramlások aránya a spanyol–EK kereskedelemben valóban jelentősen (az 1985. évi 43,5 %-ról 1987-re 52,1 %-ra) nőtt. (*Bliss*, [1990].) A csatlakozást követően a kereskedelmi áramlások szerkezetében végbement főbb változások mégis elsősorban az ágazatok közötti kereskedelmi kapcsolatokat érintették. Ágazaton belül is jelentős átrendeződés ment végbe mind a termelésben, mind a kereskedelmi áramlásokban. Az ágazatok közötti változások mégis nagyobb súllyal mutatkoztak, amit annak tulajdonítottak, hogy az 1986–1988 között jelentős mennyiségben beáramlott külföldi működőtőke-befektetések (amelyek fele a feldolgozóiparba áramlott) egy sor ipari cég hatékonyságát nagymértékben javították, és ezzel lényegesen mérsékeltek a kereskedelem liberalizálásának negatív hatásait a termelésre és a foglalkoztatásra. (*Vinals*, [1990].)

A nagyobb és versenyképesebb piacok nyújtotta nagyságrendi előnyökből származó hosszú távú haszon is igen jelentős lehet. Különösen, ha figyelembe vesszük a magyar cégekre ma még jellemző nem hatékony méretnagyságot.

A potenciális előnyöket, de az alkalmazkodás költségeit is növeli, hogy a magyar cégekre fokozottan igaz, ami a spanyol cégeket a csatlakozás idején jellemezte. Az EK országok átlagával való összehasonlításban, vállalatméret, kutatás-fejlesztés intenzitása, technológiai színvonal alapján, a jelentős fejlődés ellenére, a technológia-, R & D-igényes termékek, azaz a dinamikus keresletű termékek EK piacain a spanyol exportőrök jelentős versenyhátrányai a csatlakozást követően még hosszabb ideig kimutathatóak voltak. A vállalatok alkalmazkodását főként a finanszírozási források szűkössége, a vállalatok eladósodottságának magas szintje akadályozta. A munka-költségek terén ugyanakkor még mindig jelentős komparatív előnyökkel rendelkeztek.

Az új struktúrához való alkalmazkodásnak azonban nem csak előnyei, hanem jelentős költségei is vannak. Az alkalmazkodás költségei legalább

két félék: strukturális és hatékonysági költségek. A költségek első típusa: a források zsugorodó ágazatokból a gyorsan fejlődő ágazatokba való átcsoportosításából adódik. A gazdaságpolitika részéről hiba lenne a struktúraváltás költségeinek mérséklésével akadályozni ezt a folyamatot, megfelelő struktúra-politika kialakításával mégis célszerű azt kézben tartani, és ily módon mérsékelni a várható veszteség nagyságát. A hatékonysági költségek ezzel szemben a források egy részének elvesztéséből adódnak (magas munkanélküliség, kapacitásfelesleg). Ezeknek a társadalmi költségeknek a mérséklése az integráció sikerének a kulcsa.

A válasz, arra a kérdésre, hogy Magyarország milyen mértékben szenved majd ezektől a költségektől, attól függ, hogy a kereskedelmi áramlások változása milyen mértékben érinti az ágazatok közötti áramlásokat, és milyen mértékben ágazaton belül megy végbe, de nagymértékben függ attól is, hogy a tényező-piacok milyen mértékben funkcionálnak. Miközben az ágazatok közötti árucseré változásai alapvetően ágazatok közötti tőke- és munkaerő-áramlást involválnak, addig az ágazaton belüli kereskedelem változása a termelési tényezőknek csak kisebb mozgását igényli az ágazatok között.

Egyértelmű, hogy az elmúlt közel egy évtized alatt, a magyar gazdaság sok szempontból utolérte, a gazdaság nyitottságát illetően pedig mindig is meghaladta néhány korábban csatlakozott országra a csatlakozás idején jellemző mutatókat. A kereskedelmi mérleghiány liberalizálást követő nagyfokú romlásának egy fontos szakaszán is már túljutottunk, mint ahogy a beruházások, és főként a külföldi működőtőke-beruházások hatására az ipar és a külkereskedelem ágazatok közötti és ágazaton belüli szerkezete is mára nagyfokú átalakuláson ment keresztül.

Mindezek alapján tehát azt mondhatnánk, hogy egy sor tekintetben a teljes jogú tagság elnyerésétől ma várható hatások Magyarországon (mind

az elérhető előnyök, mind az alkalmazkodás költségei, és a várható hátrányok nagysága is) az eddig tapasztaltaknál kisebbek lesznek. Az is nyilvánvaló azonban, hogy a csatlakozással járó újabb nyitási periódus feltétlenül egy újabb alkalmazkodási kihívást jelent majd a vállalatok számára, és annak sikere alapvetően attól függ, hogy a munkaerő-, tőke- és pénzpiacok funkcionális működése, rugalmassága, valamint az alkalmazott gazdaságpolitikák milyen mértékben segítik, illetve hátráltatják a strukturális és hatékonysági alkalmazkodást.

IRODALOMJEGYZÉK

- Benedek, T. [1988]: A vegyes vállalatok alapítását és működését elősegítő intézményrendszer problémái. Ipargazdasági Kutatóintézet, Budapest
- Bliss, Ch.–Macedo, J.B. (eds.) [1990]: `Unity with diversity in the European economy: the Community's southern frontier` Cambridge University Press.
- Berényi, J.–Hamar, J.–Krasznai, Z.–Somogyi, D. [1991]: A külföldi működőtőke-beáramlás nemzetközi és hazai tapasztalatai. KOPINT-DATORG, Budapest.
- Borszéki, Zs. (munkacsoport) [1996]: Javaslatok a vámpótlék kiesésével kapcsolatos gondok kezelésére. IKIM–KOPINT-DATORG, Budapest
- Fontoura, M. P. [1998]: Padrao das Exportacoes Portuguesas: Evolucao e Perspectivas. In: A globalizacao e a Economia Portuguesa. Conselho Economico e Social. Lisboa.
- Gács J.–Winckler G. (eds.) [1994]: International trade and Restructuring Eastern Europe. IIASA, Physica Verlag, Heidelberg.
- Gács, J. [1994]: Trade Liberalization in Eastern Europe. In: Gács–Winckler ([1994]).
- Gács, J. (ed.) [1998]: The European Union and the Rest of the World: Complements or Substitutes for Central and Eastern Europe? (IIASA)
- Halpern L., Kőrösi G. és Richter S. [1985]: Az ágazaton belüli külkereskedelem (Intra-Industry Trade) *Külgazdaság*, No. 4., pp. 41–55; No. 5., pp. 18–33.
- Hamar, J. [1991]: „Importliberalizálás és strukturális alkalmazkodás Spanyolországban” és „Portugália: az importliberalizálás hatása a termelési szerkezet átalakulására, magyar tanulságokkal”. In: Lányi K.–Szabó J. (szerk.) (1993).
- Hamar, J. [1993]: Gazdaságpolitika és szerkezetváltás: spanyol és portugál tapasztalatok – magyar tanulságok. *Külgazdaság*, No.4.
- Hamar, J. [1993]: A külföldi működőtőke-beáramlás szerepe a magyar gazdaság átalakulásában (Elmélet és gyakorlat). KOPINT-DATORG, Műhelytanulmányok, 13. sz.
- Hamar, J. [1994]: Nemzetközi tapasztalatok: Spanyolország, Portugália és Írország. In: Hamar, J.–Papanek, G.–Török, Á. (1994): A külföldi

- működőtőke beáramlás szerepe a magyar gazdaság átalakításában. GKI–KOPINT–AVÜ, Budapest.
- Hamar, J. [1995]: Tendenciaváltozások a közvetlen tőkebefektetések nemzetközi áramlásában. Elmélet és gyakorlat. *Külgazdaság*, 7–8. sz.
- Hamar, J. [1996]: A magyar gazdaság import-igényességének alakulása. *Külgazdaság*, 12. sz.
- Hamar, J. [1996]: A magyar ipar versenyképessége nemzetközi összehasonlításban: a termelékenység főbb tényezői, növelésének lehetőségei és korlátai. KOPINT, Műhelytanulmányok, 18. sz.
- Hamar, J. [1997a]: A kereskedelmi mérlegre ható főbb tényezők (I. rész): az import-igényesség alakulása. KOPINT-DATORG–IKIM, Műhelytanulmányok sorozat, 22. sz.
- Hamar, J. [1997b]: A kereskedelmi mérlegre ható főbb tényezők (II. rész): az exportképesség alakulása. KOPINT-DATORG–IKIM, Műhelytanulmányok-sorozat
- Hamar, J. [1998a]: A feldolgozóipar szerkezeti változásai és az import-igényesség alakulása. *Külgazdaság*, 1998/4.
- Hamar, J. [1998b]: Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása Spanyolország külkereskedelmére. *Külgazdaság*, 1999. november
- Hamar, J. [1999]: A külföldi működőtőke beáramlásának területi és szektorális jellemzői Magyarországon. KOPINT-DATORG, Műhelytanulmányok, 31.sz.
- Hitchens, D.M.W.N.–Hamar, J.–Wagner, K.–Zemplinerová, A. [1995]: Industrial Competitiveness in the Czech Republic and Hungary. Avebury, Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney
- Jánossi, F. [1966]: A gazdasági fejlődés trendvonalai, és a helyreállítási periódusok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Katz, E. és társai [1997]: A textilruházati ipar és az EU csatlakozás. In: Az EU csatlakozás felé. Az ipar átvilágítása és az iparpolitika feladatai. IKIM–KOPINT-DATORG
- Konjunktúrajelentés* [1999/1.] KOPINT-DATORG
- Kovács Z. [1996]: Iparágon belüli kereskedelem Magyarországon, valamint néhány más közép- és kelet-európai ország és az Európai Unió között. KOPINT-DATORG, Budapest.
- Köves A.–Mahrer P. (szerk.) (1991): Külgazdasági liberalizálás: Nemzetközi tapasztalatok és a magyar gazdaságpolitika. KOPINT-DATORG, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

- Krugman, P.R.–Obstfeld, M.[1991]: International Economics. Theory and Policy. Second Edition. Harper Collins Publishers, New York
- Lányi K.–Szabó J. (szerk.) [1993]: A nyitás gazdaságpolitikája – Importliberalizálási tapasztalatok. Budapest, MTA KTI–KJK.
- Nagy, Á.[1999]: Kereskedelempolitika, vámpolitika. In: Magyarország Európában. KOPINT-DATORG, Budapest
- Nagy, A. [1986]: „Nyitni kék!” *Közgazdasági Szemle*, 12. sz.
- Nagy A. [1995a]: CMEA Integration and Trade Structure. In: M. Panic és A. M. Vacic (szerk): Economic Integration in Europe and North America. *Economic Studies* No. 5. United Nations Economic Commission for Europe, New York.
- Nagy A. [1995b]: A behozatal liberalizálása Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz.
- Nagy, A. [1999a]: A dél–európai országok európai integrációja, és annak tanulságai. I. rész. *Közgazdasági Szemle*, 2. sz.
- Nagy, A. [1999b]: A dél–európai országok európai integrációja, és annak külkereskedelmi hatásai” II. rész. *Közgazdasági Szemle*, 3. sz.
- Nagy, A. [1999c]: Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása Portugália külkereskedelmére. *Külgazdaság*, 7–8. sz.
- Nagy, A. [1999d]: Írországnak az európai integrációban való részvétele és hatása a külkereskedelmére. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest. (Kézirat)
- Oblath, G. [1991]: A magyarországi importliberalizálás korlátai, sikerei, és kérdőjelei. *Külgazdaság*. 5. sz.
- Oblath, G. [1999]: A behozatal liberalizálása Magyarországon. Világ-bank. (Kézirat)
- OECD [1995]: Gazdasági tanulmányok: Magyarország.
- Vinals, J. et al. [1990]: Spain and the EC cum 1992’ shock. In: Bliss–Macedo (1990)